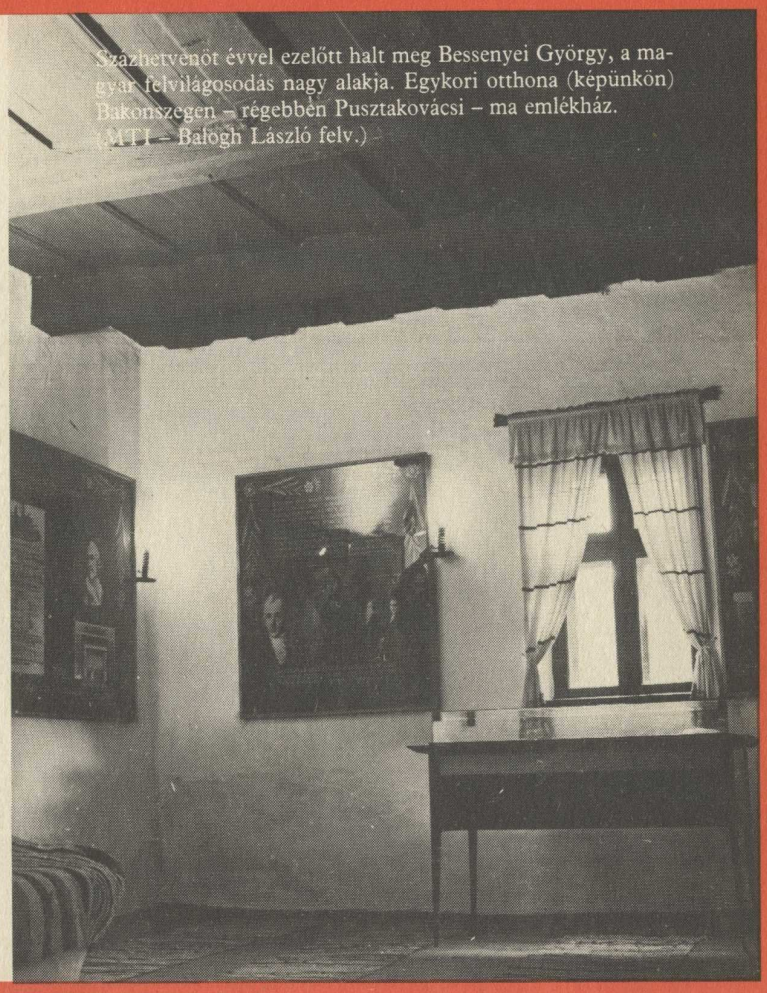
VIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
1986. ÁPRILIS–JÚNIUS
ÁRA: 10,50 FORINT

ÉDES ANYANYELVÜNK

Százhetvenöt évvel ezelőtt halt meg Bessenyei György, a magyar felvilágosodás nagy alakja. Egykori otthona (képünkön) Bakonszegen – régebben Pusztakovácsi – ma emlékház. (MTI – Balogh László felv.)

A tartalomból

Simon Zoárd:
Lacsakos hetevény, avagy a csillagos ég titkai

Grétsy László:
Az anyanyelv mindnyájunké

Kovalovszky Miklós:
Divat az egész világ

Tolcsvai Nagy Gábor:
Hódít az angol

Lőrincze Lajos:
Fontos és „fontatlan"

Szilágyi Ferenc:
Ha „Zsül" – legyen „Vern"!

*Andor György:*Közhelyek a sportnyelvben

Mohácsi István, Láng Miklós, Deme László:
Ritkítsuk az *e* hangokat!

Graf Rezső:
Hunyadi János, a nagy „törekvő"

Kováts Dániel:
Unokáink sem fogják hallani?

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.
A szerkesztőbizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztőbizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.
Szerkesztőség:
Budapest, Dob u. 60. 1072
Telefon: 416-939
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert vezérigazgató
Megjelenik negyedévenként.
Egy szám ára: 10,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokná és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 21 Ft, egy évre 42 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (857363/09) Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

Lacsakos hetevény,

avagy a csillagos ég titkai

A *Mondolat* óta gyakran tréfálkoztak – olykor okkal, sokszor oktalanul – a nyelvújítás rovására. Sajnos, néha a tájékozatlanság szolgál humorforrásul. Például egy kritikusra rájött a humorizálás vágya, midőn olyan szóval találkozott, mely ismeretlen volt előtte. Imígyen élcelődött egy hírlapi glosszában: „Hogy mi mindenre bukkan az ember olykor! A Széchényi Könyvtárban kezembe került egy múlt századbeli Juvenalis-fordítás. Belelapoztam a kötetbe, és az egyik sor közepén megüti a szememet egy kifejezés: »a lacsakos hetevény«. Mi a fene lehet ez? Gondolom, valami posványos dágvány, valami zsombékos-vizes mocsár. Az eredeti szövegből kiderült, hogy az »esőhozó Plejádok«-ról van szó. Márpedig a Plejádok (azaz: Göncölszekér) csillagai csakugyan heten vannak. Így született meg hát – nyilván keserves fejtörések közben – a lacsakos hetevény, a fordító szándékával teljesen ellentétes képzeteket keltve".

Sajnálatos, hogy a ritka tájszó megcsalta a glosszaírót, s a hetes szám rossz ötletet sugallt. A *hetevény* ugyanis bocsületes régi szavunk, ismeri Pápai Páriz Ferenc, él a székely nyelvjárásokban. Van egy szólás is: Olyan vén, mint a hetevény. Jelentése azonban nem *Göncölszekér* (Ursa maior), hanem *Fiastyúk* (a Plejádok csillaghalmaz a Bika csillagképben). Az utóbbihoz a mitológiában Atlasz és Pleioné lányainak, a Plejádoknak szomorú históriája kapcsolódik. Ne nevessünk hát korán, még akkor se, ha az esztétika mérlegén könnyűnek találtatik a „lacsakos hetevény" fordítási kísérlet. Előbb nem ártana a hiányos ismereteket pótolni.

A hajdani fordító, aki jól ismerte a latin nyelvet, a magyar nyelvjárásokat és a csillagképeket, verejtékezve bár, de híven fordította Juvenálist. Korunk hírlapírójának viszont, aki magas lóról élcelődik a fordítón, szerfölött téves fogalmai vannak, mindezekről. Idézhetünk erre egy találó latin mondást: „Si tacuisses, philosophus mansisses". Magyarul: Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna.

Simon Zoárd

Tartalom

Simon Zoárd: Lacsakos hetevény, avagy a csillagos ég titkai ..... B/II.
Grétsy László: Az anyanyelv mindnyájunké 1
Kovalovszky Miklós: Divat az egész világ 2
Szathmári István: Ady és a muszáj 3
Lőrincze Lajos: Fontos és „fontatlan" 3
Dr. Del Medico Imre: A nők megnevezéséről 4
Tolcsvai Nagy Gábor: Hódít az angol 4
Sebestyén Ilona: Terpeszkedünk, terjeszkedünk 5
Szilágyi Ferenc: Ha „Zsül" – legyen „Vern"! 6
Balázs Géza: Népművelés – közművelés? 6
Remek rímek 6
Andor György: Közhelyek a sportnyelvben 7
Keresztessy Attila: A második évtized küszöbén 8
Mohácsy István, Láng Miklós, Deme László: Ritkítsuk az *e* hangokat! 8
Szepesy Gyula: Hol a hiba, mi a hiba? 10
G.R.: Hunyady János, a nagy törekvő 10
Somogyi Béla: Dzsóker 11
Pásztor Emil: Intézményneveink írásáról 11
Majoros Mihály: Név és névkutatás 11
Horváth Gergely: A kínai nevek írásáról és kiejtéséről 12
Kováts Dániel: Unokáink sem fogják hallani? 12
Dobóné Berencsi Margit: Anyanyelvi nevelésünk néhány gondja 13
Vida Tamás: Vidám sarok: Sétáló riporter 13
T. Urbán Ilona: Beszéd és mentálhigiéné 14
Tolcsvai Nagy Gábor: Balázs János: A szöveg 14
Szűts László: Nyelvi divatok 14
Bessenyei György 15
Rapcsák Lajos: 'tok! 15
Nyelvi játékok 15
Nem engedünk a 48-ból! /Pályázatunk eredményhirdetése/ 16
Postaláda ..... B/III.

MAGYAR NYELV MÚZEUMA SÁRKÁLJA(HELY SZÉMÁLOM)

Az anyanyelv mindnyájunké

Kazinczy Ferencnek Csery Miklóshoz írt egyik levelében olvashatjuk ezt a megállapítást: „A nyelv nem enyém, nem a tiéd, hanem az édes miénk." Mesteri mondás. Ebből az aforisztikus tömörségű sorból indulok ki, s mindvégig ennek jegyében s szellemében adom elő mondanivalómat. Hogy miről? Természetesen arról, amiről Kazinczy veretes mondata is szól: *közös* kincsünkről, anyanyelvünkről.

Szándékosan emeltem ki a *közös* szót, mivel ezt érzem a legfontosabbnak. Azt látom ugyanis, hogy az anyanyelv sok ember számára kincs volna ugyan, olyan valami, amire vigyázni kell, de nem közös kincs, hanem kinek-kinek csupán a sajátja. Én magam is jól tudom persze, hogy napjainkban már az is nagy szó, ha valaki személyes tulajdonaként, saját kincseként becsüli s igyekszik minél jobban birtokába venni anyanyelvét. Eredménynek tartom, ha vannak olyanok széles e hazában, akik retorikai kézikönyveket forgatnak, ékesszólással foglalkozó előadásokat hallgatnak, még ha pusztán az a cél vezérli is őket, hogy szunnyadó szónoki készségeiket felszínre hozzák, kifejlesszék. Annak is örülök, ha azt tapasztalom, hogy X. vagy Y. szorgalmasan tanulmányozza az új helyesírási szabályzatot, még ha tudva tudom is, hogy munkájához, egyéni előmeneteléhez, egyetemi felvételéhez szükséges ez az igyekezet. Persze, hogy becsülöm s tisztelem mindazokat, akik önként anyanyelvünk alaposabb megismerésére és elsajátítására fordítják energiájuk egy részét; tisztelem akkor is, ha tudom, hogy többnyire személyes érdekeltség fűződik a nemes törekvéshez. Igen, tiszteljük, becsüljük ezeket az embereket s méltán, de nekem valami mindig eszembe jut velük kapcsolatban: az, hogy ők az igyekezetükkel elsősorban saját maguknak használtak.

Tudom persze, hogy ez így nem teljesen igaz, hiszen például, aki fáradságos munkával jó szónokká képezte magát, az ezzel nemcsak saját magának tett jót, hanem jövőbeli hallgatóinak, „ügyfeleinek" is, de ennek bővebb kifejtésébe most nem megyek bele. Azt a gondolatsort folytatom, hogy elismerésem s tiszteletem ellenére miért nem teljes az örömöm, amikor azt látom, azt tapasztalom, hogy az anyanyelv minél alaposabb megismerése, elsajátítása milyen *személyes* célokat szolgál vagy szolgálhat.

Úgy érzem, nem vagyunk eléggé tudatában annak, hogy az anyanyelv közös kincsünk, s hogy ennek megfelelően kell bánnunk vele. Hogy milyen a nyelv most, s milyen lesz ötven vagy ötszáz esztendő múlva, az tőlünk is függ. „Az érte való felelősség letéteményesei is mi vagyunk tehát, mégpedig nemcsak társadalmunk a maga egészében, hanem annak minden egyes tagja is, ki-ki a maga személyében. Rajtunk áll, hogyan őrizzük meg hagyományait, eddig felhalmozott értékeit, s hogyan fejlesztjük, formáljuk tovább."

Talán feltűnt olvasóimnak: az iménti néhány sort idézőjel keretezi. E két mondatot, bármennyire beleillik gondolatmenetembe, s bármennyire a magaménak érzem is, nem én írtam, hanem Benkő Loránd, mégpedig Anyanyelvünk megbecsüléséért című, ugyancsak folyóiratunkban megjelent cikkében (1980. 1:1). Mint írásának címe is mutatja, nem kevésbé az idézett rész, Benkő Loránd hasonló kérdésekkel foglalkozik, s állásfoglalása is hasonló. Ám aki mindkettőnk cikkét elolvassa, rögtön észreveszi, hogy a kettőnek a tárgya a köztük levő rokonság ellenére mégsem ugyanaz, s hogy az idézett kitűnő tanulmány még nem teszi fölöslegessé az általam elmondottakat, illetve elmondandókat. Ugyanis hasonló dologról s hasonlóképpen szólunk, de a látószögünk nem azonos. Benkő nagyobb rálátással, nagyobb magasságból vizsgálja a nyelvet, s ennek megfelelően más veszélyekre mutat rá nyelvünk fejlődését, változásait illetően, mint én, aki gondolatmenetemnek megfelelően csupán arra törekszem, hogy anyanyelvünknek „közös kincs"-jellegére irányítsam olvasóim figyelmét. Benkő például arról ír – jogosan –, hogy a tudományos-technikai forradalom s a műszaki-természettudományi műveltségnek ezzel együtt járó rohamos előretörése nagymértékben gazdagítja ugyan a nyelvet, de olyan veszélyeket is rejt magában, mint a szaknyelvi elemeknek a mindennapi nyelvhasználatban való elburjánzása (amely szélsőséges esetben megemészthetetlenné, felfoghatatlanná is teheti a közlést), vagy mint egészében a nyelvnek az emberi értékrend perifériájára való szorulása. Én a Benkő cikkében felsoroltakkal mindenben egyetértve ezúttal mindössze azt kérem olvasóimtól: amikor ilyen vagy olyan okból, illetőleg célból anyanyelvükkel, annak valamilyen részkérdésével foglalkoznak, továbbá amikor egyszerűen csak használják a gondolatcserének ezt a csodálatos eszközét, gondoljanak időnként arra is, hogy ez a nyelv nem csupán a sajátunk, hanem közös kincs is, amelynek jövőjéért mi is felelősek vagyunk. Ne csupán azért igyekezzenek helyesen, pontosan, árnyaltan használni nyelvünk elemeit, mert ez valamilyen személyes előnnyel, haszonnal jár – ez ugyan egyre ritkábban fordul elő napjainkban –, hanem azért is, mert anyanyelvünk nemcsak a miénk, nincs jogunk rongálni.

A munkám, a hivatásom úgy hozta, hogy rádióhallgatók, olvasók, tévénézők jóvoltából százával, ezrével érkeznek – érkeznek? özönlenek! – hozzám a különféle rendű-rangú nyelvi hibák, furcsaságok: egymást el nem viselő elemekből összetákolt szószerkezetek, képzavarossá torzított szólások, se füle, se farka mondatok. Természetesen nem haragszom elkövetőikre, hiszen nyilván nem szándékosan hibáztak, gondatlanságuk mögött pedig ki tudja, milyen emberi problémák húzódnak meg, de azért néha fel-feltör belőlem a szemrehányás: Emberek! Gondoljatok arra, hogy ha egy tartalmas jelzőt divatszóvá silányítotok, ezzel az életet öltétek ki belőle! Jusson eszetekbe, hogy ha egy szót olyan jelentésben használtok, amely nem fér össze a szó alaptermészetével, akkor esetleg a halálos ítéletét írtátok alá! Jól tudom, magam is hirdetem, hogy a korszerű nyelvművelés legalább olyan mértékben az emberre irányul, mint a nyelvre, azaz a magyar nyelvközösség tagjai közti kölcsönös megértés elősegítését tekinti legfőbb feladatának, de azt is vallom, hogy magát a nyelvet is óvnunk kell. Ápolnunk, csiszolnunk és védelmeznünk, mégpedig nemcsak úgy, mint egy jól működő kommunikációs eszközt, hanem magyar nemzeti létünk egyik legfőbb kifejezőjeként, megtartójaként, biztosítójaként is.

Felelősek vagyunk érte, hiszen – ahogy Kazinczy írta – „a nyelv nem enyém, nem a tiéd, hanem az édes miénk." Az anyanyelv mindnyájunké.

Grétsy László

Divat az egész világ

Ha megkérdeznők valakitől: mi a divat, bizonyára az öltözködés, hajviselet uralkodó módját említené. Pedig nyilvánvaló, hogy köre sokkal szélesebb: kiterjed a szokásokra, a társadalmi érintkezés formáira, az élet külső kereteire, a lakásberendezéstől a táplálkozásig, sőt beleértve a művészeteket is, melyeknek „divatáramlatai", a stílusok, kölcsönhatásban vannak a történelem és az élet alakulásával. Az általános értelemben vett divatnak legjellemzőbb vonása a folytonos változás: az ízlésirányzatok, mint a tenger hullámai, szakadatlanul követik egymást. A divathullám rendszerint egy mintának, tekintélynek tartott közösség – nép, ország – körében támad, és a felső társadalmi rétegek indítják el, illetve fogják föl elsőnek; tőlük terjed aztán lefelé, egyre szélesebben gyűrűzve. Kialakulásában, módosulásában és elhalásában – az utánzás ősi ösztöne mellett – különféle tényezők játszanak szerepet: a történelmi-társadalmi viszonyok, osztályrétegeződés és műveltségi megoszlás, nemzedéki tagolódás, a gyakorlati igény és a szépségideál módosulása. Az ízlésváltás gyakoriságában nagy szerepe van a divathullámokat megnyargaló „üzletnek" is. Korunk technikája pedig felgyorsítja a divatok terjedését, változását és világméretű egységesülését.

E bonyolult összefüggések és folyamatok széles kutatási területet kínálnak a társadalomtudománynak. A vizsgálat eredményei általánosságban érvényesek természetesen a legtársadalmibb emberi megnyilvánulásra, a nyelvre is. Hogy közvetve ebbe a körbe tartozó néhány dologra utaljunk: a köszönés-megszólítás formái egypár évtizede kicserélődtek, megújultak; a szónoklat „műfaja" divatjamúlt lett; szavalás helyett is verset mondanak; még a betűvetés is más, mint ifjúkorunkban, vagy éppen szüleink idejében; az ő kalligrafikus soraik mellett a mai diákok írása macskakaparás; de divatszerűen változik a nyomdai betűk típusa, a feliratok, hirdetések, plakátok stílusa is.

A nyelvi divat – bizonyos általános azonosságok mellett – sajátos vonásokat is mutat, rendszeréből és lélektani-társadalmi gyökereiből következően. Voltaképp nyelvi divatokról kell beszélnünk, többes számban, mert lehet szó a nyelv különféle jelenségeiben, elemeinek alkalmazásában, rendszerének és használatának más-más területén megnyilvánuló „nyelvszokás"-ról, – de a társadalom rétegeiben, csoportjaiban közkeletű jellegzetes kifejezésformák is a nyelvi divat fogalmába tartoznak. E szövevényes jelenség gyökerei szétágazók: a tápláló forrás lehet a külsőséges tájékozottság fitogtatása; szereplés, feltűnés vágya; népszerűsködő jópofáskodás; szakmai nagyképűség; más nyelvek befolyása és sznob idegenmajmolás; a nyilvánosság előtt szereplő közéleti tekintélyek, népszerű személyiségek beszédmodorának, kifejezésmódjának követése.

A nyelvi divatáramlatok kielemzésére bőséges, de eddig nem hasznosított forrás az irodalom. Csak egy-két utalás: a XVII. századi francia précieuse-ök mesterkélt finomkodása nálunk még a XVIII–XIX. század fordulóján is hatott; a reformkor társasági nyelvében az elragadtatás kedvelt szava – komoly és kedélyes helyzetben egyaránt – a *dicső* („Oh természet, oh *dicső* természet!" Petőfi: A Tisza; „Hol van a hal, mely *dicső* volt és remek?" Vörösmarty: Fóti dal). Századunk tízes éveiben a nagyfokú tetszés kifejezése: *Ilyen vas!* Ifjúkorunk elismerő jelzői *(klassz, stramm)* szürkének hatnak az ifjúsági nyelv sűrűn cserélődő fantáziás túlzásai mellett: *állati, haláli, oltári, atomi* (ma az óvodások se adják elismerésüket a *szuper*-nél alább). És a régi gépies töltelékszavak *(Jelzem...; Figyeled?)* és fölényes kiszólások *(Naná, buzogány; Szeretem a hajnalt!; Unom a ba-*

nánt) már úgyszólván nyelvtörténeti adalékok. Vannak persze szívósabb életű közhelyek, de a *ló túlsó oldalát* és az *aranytojást tojó tyúk*ot csak tréfásan illik emlegetni, s borbély ismerősöm sem azzal köszön el, hogy megy *termelni*, mert *„igyekszik a dolgozó"*.

És mi jellemzi nyelvhasználatunk mai állapotát, milyen divatszerű jelenségeket figyelhetünk meg? Elsősorban a hadaró-habogó, elmosódó artikulációjú, éneklő beszéd tűnik föl, különösen a fiatalok körében. A szókészlet mutatja a másik szembeötlő tünetcsoportot: a mozaikszavak, rövidítések eluralkodása minden téren; az angol átvételek tömege; az ifjúság stílusának és az argónak köznyelvi elhatalmasodása; előkelősködő, különc, idegenmajmoló névdivat. Új szólások, kifejezések serege keletkezik a technika és a sport fogalomköréből.

A nyelvi divatjelenségek szülőhelye, illetve kiinduló állomása Budapest, főleg a tömegtájékoztatás és a szórakoztatóipar révén. A nyelvhasználat „városiasodása" pedig sebesen terjed országszerte, jelentős egységesítő hatással. Ennek a városi köznyelvi divat-stílusnak alaphangja valami vagányos könnyedség, közhelybemondásokkal élő fölényes humor és sajnálatosan elhatalmasodó durvaság, trágár szókimondás.

A mindenkori nyelvi divat – mint láttuk – szükségszerű fejlemény. Ha érvényesülnek is benne idegen hatások, nem lehet elfogultan és sommásan elítélni idegenszerűség címén. Kialakulása, virulása és elhalása jórészt lélektani-társadalmi indítékú folyamat. Óvakodjunk azonban, hogy nagyon a befolyása alá kerüljünk, vagy éppen rabjaivá váljunk, mert a sok kiüresedett közhely és az egyformásító gépiesség nemcsak magát a nyelvet szürkíti, hanem elfedi és sorvasztja egyéniségünket is.

Kovalovszky Miklós

REMEK RÍMEK

A kiváló elmegyógyász
Kórházunktól elmegy, ó gyász!
(Csillik Mihály, Szeged)

Öröm várt a vén jobbágyra:
Ledőlhetett egy jobb ágyra.
(Sáághy Etelka, B.Monastir)

Fontos és „fontatlan”

Én is hozzáfűzök néhány gondolatot ahhoz a nyelvhasználati kérdéshez, amelyet Rapcsák Lajos vetett fel folyóiratunkban. Del Medico Imre kiváló hozzászólásának zárószavaiból indulok ki, amelyek szerint kár az energiát és a papirost ilyen lényegtelen dologra pazarolni.

Nos, a nyelvi, nyelvhasználati gondok között valóban vannak különbségek. Az egyikkel csak ritkán találkozunk, a másik minduntalan elénk kerül. Az egyik csak egy szűkebb kör gondja, a másik millióké. Az egyik apró, alig megfogalmazható stilisztikai különbségtétel, a másik a nyelv alapvető funkcióját támadó, társadalmi veszélyességű jelenség. Jó esetben aztán ennek megfelelő módon, formában kapnak helyet ezek a jelenségek a nyelvművelő munkában is; némelyik egyszer-egyszer kerül elő, akkor is részletesebb fejtegetés nélkül, inkább felvilágosítás formájában; a másikkal gyakran, szinte állandóan foglalkozunk, megjelenési formáit, terjedésének okait, visszaszorításának lehetőségeit részletesen, elmélyülten vizsgáljuk, esetleg országos mozgalmat indítunk ellene.

(Meg kell azonban jegyeznem, hogy gyakorlati szempontból kis jelentőségű vagy akár jelentéktelen esetek, kérdések vizsgálata, boncolgatása igen érdekes és hasznos lehet a nyelvész számára, de mindazok számára, akik a nyelv dolgai iránt komolyabban érdeklődnek. Nagyon sokan vannak ilyenek!)

Milyen súlyos, fontos most már a szóban forgó kérdés?

Bizonyos, hogy nem tartozik a legégetőbbek közé; eszünkbe sem jut, hogy kampányt szevezzünk miatta, ellene. De: tény, hogy *van* ez a jelenség (a nőknek családnevükön való emlegetése), az is tény, hogy ez sokaknak *szokatlan*, ellenszenves, tehát *szóvá teszik*. S a kérdésre *felelni kell*. (Volt már máskor is, régebben is vita a nők megnevezésének kérdéséről. Például a Magyar Nyelvőr több évfolyamában is, negyed századdal ezelőtt.)

Van azonban még valami, ami ennek a kérdésnek a fontos voltát fokozza. Amire Del Medico Imre is utal, ezt írván: „tudatunkban még baj van a női egyenjogúsággal”.

Azaz: a kifogásolt és egyre inkább terjedő nyelvi jelenség okát aligha csak a nyelvérzék elbizonytalanodásában vagy idegen nyelvi formák majmolásában kell keresnünk: egy bizonyos társadalmi változásnak mutatkoznak meg itt a nyelvi vetületei. Amikor tehát ezt a kérdést vizsgáljuk, a nyelvhasználati tanácsadáson túl az (is) érdekel bennünket, hogyan, milyen formában és ütemben követi, tükrözi a társadalmi változást a nyelvi változás.

De vajon nemcsak divatos belemagyarázás az, hogy a nőknek családnevükön való említése a női egyenjogúsodás következménye, velejárója?

Részletes, alapos elemzés, bizonyítás helyett csak utalhatunk arra, hogy ez a a jelenség ott mutatkozott és mutatkozik, ahol a nők az egyenlőséget vitán felül kivívták, sőt sok esetben felül is múlták a férfiakat. Ez elsősorban a színművészet területe. De kapcsolódik ehhez a sport világa is.

Hogy a társadalmi rang, elismerés és a most tárgyalt említési, megszólítási forma között természetes a kapcsolat, arra nézve hadd idézzem Veres Pétert. Tiszántúli történetek című könyvében arról ír, hogy Nádasdi Julianna a lánycsapatban „első lány” volt, vezető, hangadó egyéni-

Ady és a muszáj

Kiejtés és hangulat tekintetében nem túlságosan szép, mégis érdekes szavunk a *muszáj*. Az Értelmező Szótár csak a főnévi formájához, tehát az efféle használatához: „Nagy úr a *muszáj*” – teszi ki a „kissé népies, bizalmas” stílusminősítést, magam azonban minden előfordulásában ilyennek, valamelyest vulgárisnak, familiárisnak érzem. Ez egyébként – azt hiszem – mindenkinek nyilvánvalóvá válik, ha például összehasonlítjuk a *kell* igével vagy a *szükséges* melléknévvel.

Érdekes mindjárt a *muszáj* eredete és mai jelentésének a kialakulása. A Történeti-etimológiai Szótár szerint a 'meg kell lennie, meg kell történnie' jelentésű német *muss sein* szókapcsolatnak egy szóban való átvétele. Mindenekelőtt úgynevezett állítmányi névszó lett, mint az Értelmező Szótár megjegyzi, jelen, illetve jövő vonatkozásban rendszerint igeszerűen, egyébként melléknévszerűen értve. Pl. „*Muszáj* széjjelnézni”; „*Muszáj* volt megtenni”; „Pedig *muszájna* elolvasni”.

Ebből a használatból jött aztán létre a szónak 'kényszerűség' jelentésű főnévi értelme. Pl. „*Muszájból* követte el”. – A főnévi *muszáj* meg jelzői használatban könnyen lett 'kényszerű' jelentésű melléknévvé.

E szavunk másik érdekessége – több más, hasonló hangulatú, stílusértékű lexikai elem mellett – az, hogy kedvelt szava volt Adynak. Bizonyára nem véletlen, hogy az Értelmező Szótárnak ezzel kapcsolatos huszonöt irodalmi idézetéből három Adytól származik. És e háromból két jelentés esetében csak Ady-idézet szerepel, ami valószínűleg arra is utal, hogy Ady mintegy kiszélesítette a szó használati körét. Az ő forradalmian megújított stílusába jól beillett a *muszáj*, jelentésénél és stílusértékénél fogva egyaránt. Hogy mennyire új módon élt vele, igazoljuk néhány idézettel. Így ír például Petőfiről: „Petőfi nem mindenben volt mértéktelen, de mértéktelen volt mindenben, ami érdekelte, s mértéktelen volt utálata a *muszáj-szelídekhez*.”

Így építi bele a szó főnévi formáját „Az örömtelenség öröme” című versébe:

Áldottam a *muszájt*, a rendet,
Rendjét a nem-lehet-másként nek.

És teljesen egyéni módon így képez mód- vagy állapothatározót a *muszáj* melléknévből „Az Anti-Krisztus útja” című költeményében:

Keserves út, fölséges mégis,
Ez már az Anti-Krisztus útja,
Aki elvásik feketén,
Muszájul, szörnyűn, másokért,
Hogy a jövőt fehérnek tudja.

Említésre méltó az a verse is, amelynek címében is szerepel ez a szó: A muszáj Herkules. És megismétlődik a hatodik szakaszban:

Szegény, muszáj Herkules, állom,
Győzöm a harcot bús haraggal.

Szathmári István

ség, akit a többi lányok maguk között *Nádasdi*-nak hívtak, „ami már olyan kisrangféle a még csak keresztnevekkel élő leánydemokráciában" (359). Más kisközösségek hasonló gyakorlatáról idézhetnék még példákat bőségesen.

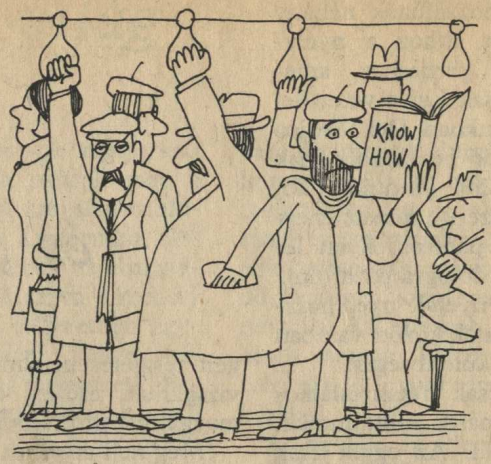
De nem zavarja-e ez az újonnan (vagy nem is olyan újonnan) jelentkező nyelvi forma az információnak, a közlésnek a pontosságát? Mert végül is az a leglényegesebb kérdés, és az általános szokás szerint a családnév *önmagában* csak férfit szokott jelenteni.

Én azt hiszem, a gyakorlatban nincs igazán nagy veszélye a félreértésnek. Mert egyrészt csak a valóban ismert, népszerű személyeket emlegetjük (emlegetik) családnevükön. Aztán: ez az emlegetés főként az illetők szakmájával foglalkozó sajtóban történik, ami méginkább csökkenti a félreértés lehetőségét. De érdemes megfigyelni például sportújságíróink gyakorlatát, akik a női sportolókat főként puszta családnevükön emlegetik, de a cikk elején azok családi és keresztneve olvasható. Ez a szokás persze nem korlátozódik már a sportújságírásra. A Népszabadságban (1986. febr. 5.) P. Szücs Julianna „Művészettörténész" című könyvét ismerteti Almási Miklós. A cikk elején teljes nevével, a közlemény belsejében *P. Szücs*-ként emlegetve a szerzőt: „*P. Szücs* arra is képes ...; *P. Szücs* mesterien tud bánni a nyelvvel".

Mi hát a szabály, kérdi, aki azonnal pontos, kivételt nem tűrő szabályt szeretne kapni és érvényesíteni. Mikor kell, mikor *nem szabad* egy nőt családnevén nevezni, emlegetni?

Sohasem *kell!* Átmeneti állapotról, egy viszonylag kis területen mutatkozó változási folyamatról van szó, amelyre a *régi szokásnak* és az *új szükségletnek a harca* jellemző. Nem lehet, de nem is kell meghatározni, mikor szükséges, mikor jogtalan az új, a többség nyelvérzéke szerint szokatlan forma. Én magam aligha éltem és élek vele, de – hátterét, kialakulásának okait ismerve – *türelemmel* szemlélem. Ezt ajánlom másoknak is. A vitát folytathatjuk, a hozzászólásokat várjuk.

Lőrincze Lajos

Hódít az angol

Az idegen szavak problémaköre a hazai nyelvművelés egyik örökzöld témája. Elvi és gyakorlati kérdésekben egyaránt akad vitatni való ma is, álláspontok ütköznek, kételyek merülnek föl befogadásukkal kapcsolatban. Hiszen az utóbbi egy-két évtizedben újra fölerősödött az idegen szavak beáramlása nyelvünkbe, ezúttal leginkább az angol eredetűeké.

Nem kell sokáig kutatnunk ilyen szavak után, elég egy rövid sétát tennünk a budapesti utcákon, kirakatok előtt. Az üzletek, különösen a kisebbek, egyre inkább a hangzatos *shop* nevet viselik, s nemcsak a magántulajdonban lévők, hanem az államiak is. E szó jellegzetes esete a sznobságnak, a divatozásnak: miután sikerült kituszkolni az ajtón a *boutique*-ot (de csak a hivatalos megnevezésből, a beszélt nyelv továbbra is *butik*-ot és *butikos*-t ismer), bejött az ablakon a *shop*.

Lakberendezési üzletekben mind több terméket próbálnak kapósabbá tenni a *design (dizájn)* megjelöléssel, amely az árucikkek gondos külső tervezésére, formájára utal, s e szó az *ipari formatervezés* egyébként nagyon helyes bevezetésével még jobban terjed. A nemrég létrehozott tanácsadó és kiállító központot is *Design Center*nek nevezték el, azzal az indoklással, hogy a *design* mást jelent, mint az (ipari) formatervezés. Mi *nem látunk jelentésbeli különbséget* a kettő között. (A *design* helyett jó magyar kifejezést kellene teremteni, mert valójában többet jelent az ipari formatervezésnél. – A szerk.)

Más kirakatokban a műszaki, híradástechnikai újdonságok között találunk bőséggel angol szavakat. A *hifi torony*-ban csak az első, mozaikszó jellegű tag angol. E zenegép egyes részeinek feliratain azonban már több a nehézség. A kazettás magnó *deck*, az erősítő nélküli rádióvevő, hangoló – ha

A nők megnevezéséről

Az Édes Anyanyelvünk múlt évi 4. számában Rapcsák Lajos tollából megjelent „Thatcher és társai" című cikk olvastán először is az jutott eszembe, hogy megszólítás- és megnevezéskultúránk meglehetősen alacsony szinten van. Másodszor pedig az, hogy tudatunkban még baj van a női egyenjogúsággal. Rapcsák Lajos helyesen mutat rá, hogy az angolszász, a francia, a német sajtóban hölgyek neve elé odateszik a *Mrs*, a *Miss*, újabban – és igen helyesen – a *Mme*, a *Mlle*, a *Frau* és a *Fräulein* jelzést. Csakhogy ott az erősebb nem tagjait is megilleti a jelzés: *Mr*. Attlee vagy *the* Prime Minister. Úgyszintén más nyelveken is. Nálunk viszont a politikusnak, a közéleti személyiségnek csak a neve szerepel. De ha már nálunk ez a szokás, akkor miért ne érvényesülhessen ez a gyakorlat a hölgypolitikusok vonatkozásában – ha külföldiek. Mert a magyar gyakorlatban valóban ott van a tényleges vagy korábbi férjezettségre utaló *-né* toldalék. De a nem férjezettek vagy a közéletben, a hivatali életben leánynevüket megtartó nők esetében bizony gyakori, hogy csak a vezetéknevén említik az illetőt – ez gyakran egyben a beérkezettségnek, a közismertségnek a jele: pl. *a Bajor, a Psota, a Törőcsik*. De nem egyszer hallottam azt is, hogy *a Csehák* mondta az ünnepi beszédet, *a Radnót* megint remekül operált, a delegációt *Hollán* vezette, *Galgóczi* jól odamondott.

Újságolvasó, rádiót hallgató, tévét néző emberek nagyon jól tudják, hogy a sajtóban *most* olvasható *Gandhi* név férfinak a neve, míg három évvel ezelőtt ugyanehhez a névhez egy nagyszerű asszony személye kapcsolódott, aki előtt három évtizeddel ismét csak férfi – nem rokon – szerepelt e néven a világpolitikában. Ha azt olvasom, hogy *Thatcher*, tudom, hogy a vaslédiről van szó és nem *Mr. Denis Thatcher*-ről.

Az egész kérdésről egy német mondás jut eszembe: *Deine Sorgen möcht' ich haben*. Kissé szabadon fordítva: bár nekem is (csak) ilyen gondjaim lennének! Azt hiszem, hogy vannak anyanyelvvédelmünknek a cikkben felvetettnél lényegesen súlyosabb kérdései. Foglalkozzunk inkább azokkal!

Dr. Del Medico Imre

magyar gyártmány is – *tuner* (eredeti ejtésben kb. *tyúner*, Pesten inkább *túner*). A *video* szinte hetek alatt meghonosodott (persze a szó végső soron latin eredetű), s már képzett alakjai is vannak: *videózik, videózás*. Az egy zenedarabhoz készített rövid film műsoros kazettán: *clip*, újabban *klip*.

A gyermekek körében igen népszerű játék a *walkie-talkie*, a két darabból álló kis *CB*-rádió. S persze a számítógép, amelynek működését az általános iskolás korúak is hihetetlen magabiztossággal értik. Számukra természetes kifejezések a *flopy disc* (sokszor csak *flopy*, mágneses adatlemez), a *joy-stick* (játékvezérlő) és az angol műveleti szavak. A számítógépes szaknyelv megmagyarítása élénken foglalkoztatja a szakmabelieket s a nagyközönséget is, elég csupán a *szoftver* és *hardver* körüli bizonytalanságra utalni. A sajtóban jelenleg is folyik a vita a lehetséges megoldásról.

S ha az idegen szavakról vitázó újságcikket elolvasva tovább lapozunk, a gazdasági élet témaköreiben újabb és újabb példákat lelünk. A magyar vállalatok *know-how*-t *(gyártási eljárást)* adnak vagy vesznek, *szponzor*-ként *(védnökként, támogatóként)* segítenek kulturális vállalkozásokat), és *tender*-eken *(versenytárgyalásokon)* vesznek részt a világ minden táján. Ha vezetőik növekvő forgalomról beszélnek, *boom*-ot vagy *búm*-ot emlegetnek (ebből lett *bumm* a minap egy újságcikkben), ha *visszaesésről*, akkor *recesszió*-t. S mindezt elmondhatják *formális (hivatalos, szakszerű)* tájékoztatás során, de megemlíthetik *informális (kötetlen, bizalmas, nem hivatalos)* beszélgetésben is. Ez utóbbi szó nem csupán idegen volta miatt zavaró, hanem az *információval* való összecsengése miatt is, holott a kettő egész mást jelent. Az informálisban az *in* jelentése 'nem', de ezt a magyarul beszélő nem érzi.

Olvashatunk *karrierdiplomatá*-ról, ami csupán *hivatásos* diplomatát jelent, *lávsztori*-ról (Sagal után szabadon), a *break* tánc divatőrületéről és Vitray Tamás *tóksó*-járól, amelyet a színpadi feliraton ma is csak félig takar a *Telefere*. A *shuttle (space shuttle)* pedig az amerikai űrrepülőgép tragikus szerencsétlensége kapcsán bukkant fel ismét.

E rövid és nem teljes felsorolás is bizonyítja, hogy életünk legkülönbözőbb területein hódítanak az angol eredetű idegen szavak, sokszor divatozásból, nagyképűségből, üres csillogásból – nem kis nehézséget okozva. Hiszen – példáink is mutatják – számos angol szó kiejtése és helyesírása távol áll a magyar ejtés- és írásrendszertől, így ezeket csak erős torzítással tudja használni a magyar beszélő. Ezért csak a hagyományos és bevált tanáccsal szolgálhatunk: ahol lehet, *használjuk helyettük a jó magyar megfelelőket!*

Tolcsvai Nagy Gábor

Terpeszkedünk, terjeszkedünk

Immár egy évtizede annak, hogy megjelent a Hivatalos nyelvünk kézikönyvének első kiadása (szerkesztette Grétsy László), amelyben nyelvészek pénzügyi szakemberekkel összefogva arra vállalkoztak, hogy a hivatalos stílus nyelvi torzulásait, gyarlóságait felfedjék, és az érdeklődőknek fogalmazási, szerkesztési gondjaikban tanácsot adjanak. A kötet 364 szócikkéből 43 a terjengősséggel foglalkozik. Ez az arány is jelzi, hogy bizony igen sok terpeszkedő kifejezést használ a hivatali és a sajtónyelv.

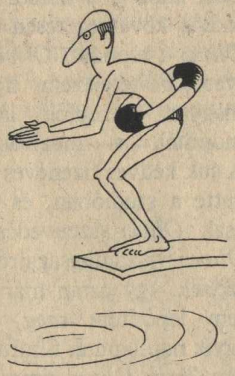
Terpeszkedő kifejezések azok, amelyekben egy igével világosan megfogalmazható cselekvést általában egy igéből képzett főnévvel (majdnem mindig ugyanabból az igéből, amely önmagában is elégséges) és egy töltelékigével fejezünk ki (pl.: *bemutatásra került–bemutatták, elintézést nyert–elintézték*) . Ide sorolnám még azokat a jelzős kapcsolatokat is, melyekben a jelző főnévből képzett melléknév (ugyanabból a főnévből, mely világosan megjelöli azt, amiről szólunk), és hozzáragasztunk egy töltelékfőnevet (pl.: *gépi eszközökkel – gépekkel*).

Valóságos szóburjánzás ez, s jól megfigyelhető a sajtóban, a rádióban és a televízióban is.

Egy tájékoztató közleményben szerepelt pl. a következő két kifejezés: *vizsgálat tárgyává teszi* (minden tetőtől talpig nélkül, helyesen: *megvizsgálja*) és *a leírtakban említést tettünk arról* (egyszerűen elég ennyi: *megemlítettük*).

A TV-híradóban egy vízügyi szakember a következőket mondta: Olyan meghibásodás, *amely vízfagyással járt, három helyen következett be*. Egyszerűbben így fogalmazhatnánk: A vízfagyás három helyen okozott hibát; három helyen volt vízfagyás a hiba oka.

Ugyancsak a televízióban egy húsipari szakember így nyilatkozott a közértekről: 3500 üzlet *nem rendelkezik* megfelelő hűtőgéppel. Kevésbé körülményesen 3500

VÍZBIZTONSÁG

üzletben *nincs* megfelelő hűtőgép.

Egy másik nyilatkozó mindenáron *ivóvízellátást* akart *biztosítani*, ahelyett, hogy *ivóvízzel* látta volna *el* a lakosságot.

Jelentkezik annak szükségessége – hallottuk egy riportalany szájából, holott elég lett volna ennyi: *szükséges, hogy*...

De a Fővárosi Fürdőigazgatóság egyik napilapunkban megjelent hirdetésének fontoskodó dagályosságát nem múlhatja felül semmi! „A Fővárosi Fürdőigazgatóság felvesz *magasfokú vízbiztonsággal és úszástudással rendelkező* dolgozókat az ... *uszodamesterképző betanító tanfolyamra...*" Ha csak annyit írtak volna, *jól úszó*, ugyanazt jelentette volna, mint a négy szóval (ebből kettő összetétel!) elkövetett merénylet; a *tanfolyam* jelzői pedig: a *betanító* (mi más egy *tanfolyam?*) és a *képző* (a *képzés* a tanfolyam feladata, célja) már elképesztő halmozás, pontosabban pleonazmus, ugyanannak a fogalomnak szinonimákkal (rokonértelmű szókkal) való fölösleges megismétlése. S vajon az *uszodamester* előkelőbb, mint *úszómester?* Alig hiszem, hogy ez az „új" mesterség jobban csábítaná az érdeklődőket.

Mint ahogy a gondokat, problémákat sem az teszi közérdekűvé, ha minél terjengősebben beszélünk róluk.

Bizony nem ártana minél gyakrabban forgatnunk „Hivatalos nyelvünk kézikönyvé"-t...

Sebestyén Ilona

NYELV ÉS ISKOLA

Ha „Zsül" – legyen „Vern"!

Bájos bemondónőnk közölte minap a tévében – éberen őrködve a nagy francia álmodozó síri nyugalmán –, hogy Jules (zsül) Verne (verne) művéből készült filmet fognak sugározni. Ifjúkorunk *Verne Gyulá*-ja, magyarrá lett – de legalábbis kettős állampolgárságú – franciája visszakapta francia honpolgárságát: *Jules Verne* lett. Voltaképpen rendjén van így, hiszen a latin *Julius* s a francia *Jules* úgysem azonos a mi török eredetű méltóságnevünkkel (amely a nyelvtudomány szerint azt jelenti: 'szövétnek, fáklya'), s így tévednek tiszteletre méltó francia barátaink is, akik Illyés Gyula nevét *Jules Illyés*-ként idézgetik. (Már amennyiben csakugyan *Illyés*-t mondanak, s nem „illjesz"-t, „illiesz"-t vagy valami „illyes"-t.)

De ha már a *Gyulá*-ból *Jules* lett, a *Verné*-ről sem árt tudnunk, hogy a végén az *e* a franciában néma, tehát nem ejtendő.

Első fordítóink nem azért „magyarították" a tudományos-fantasztikus regényírás atyjának nevét, mintha a francia nemzettől el akarták volna ragadni; sőt inkább a magyar népet akarták ilyeténformán könnyebben meghódítani: az ő számára. Az az idő volt, amikor a máig élő *Kálvin János*,*Luther Márton* mintájára *Shakespeare Vilmos, Göthe János Farkas* és *Schiller Frigyes* szerepelt a címlapokon és a színlapokon, talán védekezésképp is, mivel a külföld is hasonlóan járt el velünk: *Alexander Petőfi*-t, *Moritz* vagy *Maurice Jókai*-t írván – ha olykor leírták.

Persze a legméltányosabb az, ha egy külföldit eredeti nevén, az eredeti helyesírás és kiejtés szerint nevezünk meg. De az a bizonyos lúd ... Ha *Jules*, hát legyen *„Vern"*, még ha majd egy százados beidegződést kell is szétpukkantanunk vele!

Nemrégiben új feldolgozásban vetítették mozijaink Dickens könnyeken át mosolygó regényét, a ki tudja hányadszor megfilmesített *Twist Olivér*-t. A magyarul beszélő filmet nem láttam, csak az ifjúsági kupaktanácsot hallottam róla a Rádióban, ahol is a műsorvezető rádiós következetesen *Twist Oliver*-t mondott *Olivér* helyett. Föltételezem, hogy a magyar szereplők is így mondták a mozivásznon. A sok kedves tizenéves is átvette a stúdióban, és egyre csak *Oliver* szenvedéseiről, *Oliver* viszontagságairól beszéltek. Így aztán már azon sem lepődtem meg, hogy egyik napilapunk filmrovatában *Twist Oliver* címmel jelent meg a bírálat, s a szövegben is állandóan „a kis *Oliver*" játékát, alakítását emlegették. Azazhogy mégis meglepődtem: mert ha már *Oliver*, akkor miért nem *Oliver Twist*. miért ez a parlagi magyarkodás, ez a a nemzetközi normáknak fittyet hányó magyaros szórendű *Twist Oliver?!*

Ha *Jules*, legyen *„Vern"*(e), ha *Oliver*, legyen angolosan elegáns: *Oliver Twist!* De ez a felemás megoldás?! *Verne* esetében előre tettük a keresztnevet, *Olivér*, akarom mondani *Oliver* esetében meg hátra? Pedig hát ott a helye elöl a franciában, a németben s az angolban egyaránt: *„prénom"*, *"Vorname"* ugyebár a keresztnév, „előnév"; csak nálunk, „barbár" keletieknél „utónév".

De mit tegyünk, ha a mi röghöz kötött s kötődő észjárásunknak ez felel meg? Ha nem a semleges *János* volt a fontos (amelyikből annyi van, hogy szólásmondás szerint még „az Isten is János"), hanem az, hogy *Szőke*-e vagy *Fekete*, *Nagy*-e vagy *Kis* (a székelyeknél: *Kicsi*), *Balog* (balkezes)-e vagy *Sánta*. Ahogy jelzőink is szemléletünknek megfelelően az alma színét, alakját, milyenségét ragadják meg, azt teszik első helyre: *piros, kerek, borízű alma.*

Ezért jár rá jobban a nyelvünk, tollunk a mi eszünknek, a mi észjárásunknak megfelelőbb *Twist Olivér*-re, sőt – uram bocsá'! – *Verne Gyulá*-ra, *Hugo Victor*-ra. S ez talán bocsánatos bűn is, ha már szomszédaink (akik éppúgy keletiek, mint mi) *František Kazinczy*-t, *Ján Batsányi*-t, *Gheorghe Doja*-t vésnek az emléktáblákra, írnak az utcatáblákra; s a nyugatiak is megfordítják névelemeink sorrendjét, még akkor is, ha újabban már nem fordítják le a keresztneveket: *Imre Madách, Zsigmond Móricz, László Németh.* Pedig a logika szerint nekünk, a mi nyelvünknek van igaza; nemzetközi tudományos kiadványokban a mi sorrendünket használják: *Rousseau* (vessző) *Jean-Jacques; Einstein* (vessző) *Albert;* mi viszont természetesen magyarul, magyarosan írhatjuk oda: *Szent-Györgyi Albert, Bay Zoltán* – akár vessző nélkül is.

Vagy hogy azért kellene mindig és mindenben szolgálatkészen alkalmazkodnunk, mivel anyanyelvünk elszigetelt, magányos, kicsiny és nehéz nyelv? Hát igen. Már a svájci német Dürrenmatt Friedrich megmondta volt: „a világ legnehezebb nyelve a magyar és a portugál; a magyar annyira nehéz, hogy még a portugál sem érti meg".

Pedig egy nyugati Nobel-díjas író csak tudja!

Szilágyi Ferenc

Népművelés – közművelés?

Az utóbbi évtizedben viták kereszttüzében él a *népművelés*. Igyekeznek újrafogalmazni a feladatait, funkcióit, tevékenységi körét. A szemléletmód változását jelzi az új cégér: *közművelődés*. A *népművelés* ugyanis felülről jövő, egyoldalú tanítást, a *közművelődés* viszont közösségibb, több irányú művelődési folyamatot jelez.

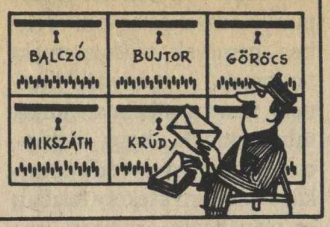

Népművelő körökben több éve dúl a harc az új fogalomért. Ma még a szakma hivatalos fóruma a Népművelés című folyóirat, központi intézménye a többször cégtáblát cserélt Népművelési Intézet. A leendő népművelőket még mindig népművelés szakon oktatják egyetemen és főiskolákon, bár a tanszékcsoportok nevében már hivatalosan is megjelent: közművelődés tanszéki szakcsoport. A végzettek személyi igazolványába a „népművelési előadó" bejegyzés kerül.

Bár az 1976. évi V. törvény már a *közművelődés*-ről beszél, a nyolcvanas évek elején alakult szakmai szervezet neve: Magyar Népművelők Egyesülete.

A *közművelődés* szó azonban föltartóztathatatlanul terjed. Ennek mindenképpen örülnünk kell. Ez a szó ugyanis régi, nemes hagyo-

NEVEK VILÁGA

Közhelyek a sportnyelvben

A közhely olyan, szóképet is tartalmazó szó vagy szókapcsolat, amelyben a kép nem mond többet, mint az általa helyettesített fogalom. A közhely nem ébreszt gondolatokat, tehát stilárisan szegényes. Gyakorisága miatt ritkán teszi lehetővé a közlő állásfoglalásának megismerését, s az ismétlések során unalmassá válik. Egyetlen „előnye", hogy megértéséhez nincs szükség különösebb gondolkodásra, szellemi munkára. Eredete lehet szállóige, származhat idegen nyelvből, de gyakran keletkezik írott vagy beszélt szöveg eredetileg valószínűleg egyszerinek szánt, ám divatossá vált szóképeiből.

A gépiességet a sportnyelvben sem lehet, nem is kell teljesen elkerülni, hiszen ez a gépiesség könnyíti meg, teszi folyamatossá a közlést és a megértést. Stiláris hibává akkor válik, ha nem fedi megfelelően a kifejezendőket, vagy ha használata gyakori jelenséggé lesz. Nem ritkaság, hogy a divatos közhely a sporttudósításokban többször fordul elő, mint az a szó vagy szókapcsolat, melyet a szókép gondolatilag és hangulatilag egyaránt erősíteni szándékozik. Nézzünk néhány, manapság divatos sportnyelvi közhelyet a labdarúgásban:

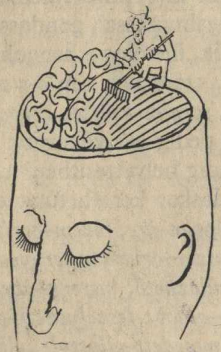
A *felső-* és *alsóház* csapatai, vagyis az éllovasok és a sereghajtók gyakran játszanak az *azzurrik*-kal (olaszok), a *sógorok*-kal (osztrákok) vagy *északi szomszédaink*-kal (csehszlovákok). Ha jó az iram, akkor *idegfeszítő csata*, vérre menő küzdelem, élethalálharc zajlik az *erőpróbá*-n. A *két szomszédvár* késhegyre menő küzdelme során *fölborul a papírforma;* küzdeniakarásból az *ifjú titán*, a *csikócsapat* jelesre vizsgázik, nem elégszik meg *a gól nélküli döntetlen*-nel, a *pontosztozkodás*-sal, dicséretes *erényeket csillogtat*. A Rába partiak a *második felvonás előtt a kulisszák mögött* rendezik soraikat. A magyar sport *utazó nagykövete*, a sportberkekben jól ismert személyiség a főhadiszálláson *rendet teremt a fejekben*, rendezi a sorokat. Így – bátran elmondhatjuk – az erőpróbán szinte *fölborul a pálya*. A listavezető *nagyobb sebességre kapcsol*, az esélyesség terhével a vállán sem ijed meg saját árnyékától. A régi motoros veterán *aranyat érő átadásaival* új színt visz a játékba. A csapat *üdvöskéje*, aki még sötét ló, nem hagyta otthon *góllövő cipő*-jét. Mint a kés, úgy hatolt be a *betonvédelembe*. Labdáját mintha *zsinóron húzták volna*, s füttykoncert kíséretében talált bele a hálóba. *Két számjegyű* eredmény született. Hiába, *kerek a labda*, és a gól a labdarúgás *sava-borsa*. A kiütéses győzelem jól jön a *végelszámolásnál*. Örvendetes, hogy az *idegenlégiósok* is megkísérelték a lehetetlent, s *tűzijátékot rendeztek* a kapu előterében. A *portásnak* nem volt jó napja, pedig *cerberusként* őrizte a hálót.

Más a helyzet a vízilabdában, ahol szinte forr a víz, és a *sípos emberek*, akik még nem *akasztották szögre* sípjukat, a hazaiaknak kedveznek. Ezzel fölkavarják a kedélyeket, ám így is *szépségdíjas gólok* születnek, az úszóparadicsomban a fiúk addig *járatják a labdát*, amíg az *megszárad a levegőben*. Az összecsapást szikrázó küzdelem tarkítja, hiába, ez is az *erős emberek sportja*. A *hálószaggató gólok* bizonyára bekerülnek a *sport aranykönyvébe*. Küzdelemből mindkét csapat *jelesre vizsgázott*.

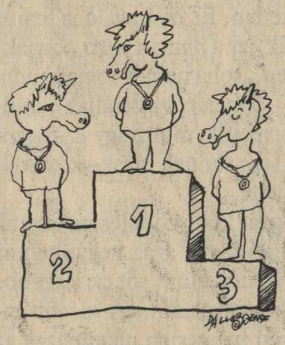
Mint a leggyakoribbakból kiválogatott példasor is mutatja, e közhelyek egy része sportnyelvi eredetű *(sípos emberek, fölborul a pálya)*, másik részük viszont „kívülről" került a sportnyelvbe *(jelesre vizsgázott*, a *kulisszák mögött)*. Megesik az is, hogy a sportnyelvből vándorolnak át más területekre *(nem rúg labdába)*.

Tulajdonképpen nem az a baj, hogy a riporterek alkalomadtán használják a fenti közhelyeket és még sok mást. A tudósításokat sokan olvassák, még többen hallgatják. Szép számmal akad köztük olyan is, aki nyelvileg igénytelen, akinek számára a közhelyek gyakori ismétlődése nyelvrontó, de követendő példa. Ezért is nagy a sporttudósítók felelőssége. Hiszen ők is *élnek-halnak* a sportért, és reméljük, a nyelvért is.

Andor György

RENDET CSINÁL A FEJEKBEN

CSIKÓCSAPAT

NEM HAGYTA OTTHON A GÓLLÖVŐ CIPŐJÉT

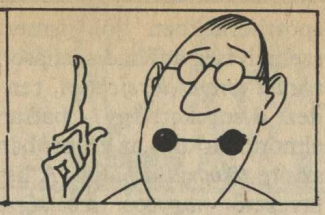
mányokat tükröz. Alig több mint száz esztendeje, 1885. április 12-én alakult meg Kolozsvárott az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*, amelyet leginkább betűszavas változatáról ismerünk: EMKE Kávéház, EMKE Étterem. A szó és fogalom tehát már száz évvel ezelőtt ismeretes volt. Fölelevenítése után kezdték átalakítani az egész népművelési terminológiát.

A sajtónyelvben egyre jobban terjed például a *közművelő* terminus. Ez azonban fából vaskarikának tetszik. Ha a *népművelő* terminus egyoldalúsága miatt volt hibáztatható, akkor a *közművelő*-t ugyanezzel marasztalhatjuk el. A *közművelődés*-ből szóelvonással keletkezett a *közművel* ige, amelynek produktivitását további szóképzési lehetőségek is jelzik: „*közműveletlen* lakosság", „hat óra *közművelés* után".

Mivel ezek a kifejezések nem teszik pontosabbá a közlést, fölöslegesek. A népművelők pedig, ha új szóval kívánják illetni szakmájukat, használják a hosszabb, de szabatosabb *közművelődési előadó* terminust!

Balázs Géza

BESZÉLNI NEHÉZ

A második évtized küszöbén

1976. március 3-án hangzott el a „Beszélni nehéz!" rádióműsor első adása; e tavaszon tehát épp tíz éve. Azóta mozgalom épült köréje: lelkesen – és folyamatos rendszerességgel – működő „Beszélni nehéz!"-körök csatlakoznak egyre nagyobb számban a legelső – főleg felnőtt – önkéntes munkatársak gárdájához. Évenként ismétlődik (tavasszal) a nyilvános és országos közönségtalálkozó; és (ősszel) a legszorgosabb résztvevők tapasztalatcseréjét sugárzó háromnegyed órás rádióbeszélgetés a Gondolat – „a rádió irodalmi folyóirata" – műsorába illeszkedve.

E jubileum alkalmából tesszük közzé egyik legrégebbi és leglelkesebb (bár nem körvezető, nem is pedagógus) együttműködőnknek alábbi – vissza és előre egyaránt tekintő – írását.

(A rovatszerkesztő)

A rádió és a televízió nyelvi tárgyú adásai az utóbbi években nemcsak tájékoztatnak, tanítanak, gyönyörködtetnek, hanem alkalmat adnak mindenkinek, hogy bekapcsolódjék a nyelvvédő munkába. Ez nem csekély feladat; és nem kevés örömmel járó tevékenysége egyre többeknek.

Városunk (Debrecen) részvételét e közös munkálkodásban számszerűen is jelzi-jellemzi az a tény, hogy a Beszélni nehéz! rádióműsor legutóbbi kerekasztal-beszélgetésére (hét éve kapjuk ezt a lehetőséget a Gondolat műsorsorozattól) ez év októberében már négyen utaztunk fel innen a fővárosba. Ez az arány el is várható az ősi magyar iskolavárostól.

Az adás november 26-án, kedden hangzott el a Kossuth rádióban. Mintegy ötven meghívott jelent meg a stúdióban, húszónkat hozászólásra kérték fel. Akik meghallgatták a beszélgetést, képet alkothattak a nyelvőri buzgalomról, az együttes útkeresésről, a magyartanárok vezette körök munkájáról; s nem utolsósorban arról a családias, meghitt légkörről, amely kezdettől fogva jellemzi ezt a műsort s a körülötte kialakult mozgalmat.

Ennek a szellemnek elsősorban Péchy Blanka művésznő az éltetője, akit bízvást nevezhetek az egyetlen „főhivatású" nyelvvédőnek; Kazinczy, Arany, Kosztolányi és anyanyelvünk más nagyjai lelki és szellemi örökösének. Ő gyújtotta meg a fáklyát a Kazinczy-alapítvánnyal, aminek pénzügyileg is a fenntartója, hiszen összes anyagi javait erre a nemes célra áldozta. Az alapítvány ösztönzi és jutalmazza a hivatásos beszélőket csakúgy,

Ritkítsuk az *e* hangokat!

I. AHOL LEHET, Ö-RE VÁLTVA...

Az Édes Anyanyelvünk 1985. évi 3. száma több cikkben is foglalkozott a magyarban túlzott mértékben használt *e* hang kérdésével. – Az az igyekezet, hogy vezessünk be írásunkba még egy betűt (az *ë*-t), eleve lehetetlen. És hiábavaló is lenne, mert ebből a hangképből azok, akik ezt a hangot nem „bírják" (azaz nincs meg a hangkészletükben), soha nem is fogják tudni ejteni. Azok viszont, akik „bírják" (ismerik, használják), minden külön betű nélkül is megfelelően ejtik, minthogy ez rögződött „készletükbe", s talán akarva sem tudnak mást – köznyelvibbet, irodalmibbat – ejteni helyette.

Azt javasolom: a mekegéses hangzás kiküszöbölésére tegyük meg azt, ami lehetséges. *Váltogassuk ö-vel,* azaz vegyük át az *ö*-ző nyelvjárásból azt, amit köznyelvünk elbír, sőt csak szebbé válnék vele hangzásában. Valamikor olvastam egy kisebb tanulmányt arról, hogy Arany milyen mesterien alkalmazza az *e* és *ö* hangzó cserélgetését, váltását; hogy mennyire tudja: mikor lehet és kell *föl*-t használni, s mikor *fel*-t. Néha – ritkábban – más szavak esetében is ejtünk *e* helyett *ö*-t, mindig a hangzás előnyére.

Ez nem veszélyeztetné az *ë*-ző tájnyelvet (illetve: félköznyelvi beszédet), az élni fog tovább is; gazdagodva még az *ö*-ző áthatással ott, ahol ezt az ottani nyelvérzék befogadja, érvényesülni engedi.

Mohácsy István
(Budapest)

II. ... ÉS SZINONIMÁK HASZNÁLATÁVAL

Magam az *ë* (zárt *e*) kérdéséhez vajmi keveset tudok hozzászólni, mert nincs fülem hozzá; de azzal egyetértek, hogy némi átfogalmazással, gondossággal gyakran elkerülhető lenne az *e* betűk, illetőleg *e* hangok torlódása. – Sok *e*-t tartalmazó szónak, szótagnak van *ö*-s megfelelője: *gyenge–gyönge, seper–söpör, szeglet–szöglet, csepeg–csöpög, pettyes–pöttyös;* némelyiknek pedig *a*-s változata: *kever–kavar.* A *fel* igekötő csaknem mindig helyettesíthető a *föl* változattal.

Máskor kereshetünk esetleg *szinonimákat: beterel–behajt; ekképpen–így; fedem–borítom; meredek–lejtős; mendegél–ballag; ellenszer–orvosság; ernyed–fárad, gyöngül; elengedhetetlen–nem nélkülözhető; mereng–ábrándozik; megvendégel–megkínál; lentebb–alább; feszélyezett–elfogódott; fékezhetetlen–szilaj; elkényelmesedett–ellustult; elkedvetlenedett–lehangolt; szellemeskedés–tréfa; rettenthetetlen–hősies; széjjelszéled–eloszlik...* és lehetne folytatni talán oldalakon át is.

Lényegében (tulajdonképpen) ennyit szerettem volna (kívántam) megjegyezni (hozzáfűzni) a mekegés (makogás) témájához.

Láng Miklós
(Budapest)

III. ... ÉS A MÉLYHANGRENDŰSÉG TÁMOGATÁSÁVAL

Az előttem szólókkal az *ö*-vel való váltogatás dolgában egyetértek. Ide iktatom lapunk állandó önkéntes utólektorának, „Tiszántúli"-nak e két mondatát is: „Az *e* hang kérdésé-

mint a szakkörökben és a kiejtési versenyeken tevékenykedő diákokat és a velük foglalkozó tanárokat.

Néhány éve, meglepetésként, átadtuk neki „törzsgárdánk" (a legrégebbi felnőtt résztvevők) tablóját, ezzel a felirattal: „Péchy Blanka művésznőnek, a szép magyar beszéd apostolának, szeretettel: önkéntes segítőtársai". Valóban, ez a kifejezés a legtalálóbb az ő áldozatos munkájára, melyet ma is töretlen energiával és kivételes szellemi frissességgel végez; az általa életre hívott rádióműsor vezetésén kívül zsűrielnökként és szervezőként is működik, miközben példakép mindnyájunknak az anyanyelv ápolásában és szeretetében.

A nyelvápoló, nyelvvédő munkába bekapcsolódók szüntelenül tanulnak és tanítanak. Nyelvünknek napjainkban is szüksége van ápolásra, gyógyításra; egymás beszédét is folyton javítanunk kell. Tudós nyelvészeink (a Beszélni nehéz! műsorban Deme László) elsősorban tanítanak bennünket; de ezek a műsorok nem csupán előadások, egyoldalú közlések, hanem tevékeny tábor kialakítóivá válnak, szerte az országban, bár sajnos főleg a fővároson kívül.

Az első „fellegvár", Győr s a második, Sátoraljaújhely után, immár a mi városunk is felzárkózik az élre. A tennivaló azonban mérhetetlenül sok még. Ez a beszámoló és ismertető írás ezért toborzás is akar lenni: vegyünk részt minél többen az anyanyelvünkért folyó küzdelemben, hasznos munkásaivá válva ezáltal az általános magyar beszédkultúra kialakításának!

Keresztessy Attila
(Debrecen)

Éber szemmel, füllel
MICSODA?

A képen látható tábla a IX. kerületben, a Napfény u. és a Lobogó u. sarkán lévő épület falán található.
(Beküldte: Szalkay Jánosné, 1091 Budapest, Ifjúmunkás u. 18/I.)

Bizonyosak lehetünk, hogy a szóban forgó üzemben süteményeket, édességeket állítanak elő, nem pedig cukrászokat. Vajon miért nem az egyszerű, közismert és félreérthetetlen *cukrászat* szót választották az üzem megnevezésére az illetékesek?

T. Urbán Ilona

---

ben Kiss Károlynak is igaza van (a mekegés csúnya), Bodolay Gézának is (ha ejteni akarjuk, írnunk is kell), meg Deme Lászlónak is (hogy ti. ez reménytelen). – Nem lehetne kompromisszumot kötni, és az *ö* hangot preferálni, ahol lehetséges?"

Való igaz: a *csöbör, csönd(es), csöng(et), csöpög;* a *födél, fönt, förgeteg, förtelmes* és a *fölfelé, följebb, fölött, fölső;* a *pöcköl, pödör, pörög, pörzsöl;* a *tömérdek, töpörtyű;* a *söpör;* a *vödör, vörös* és sok hozzájuk hasonló segít csökkenteni az *e* hangok számát. Azt írtam valamikor: jó, ha ezekben az ingadozás az *ö*-t tartalmazó alak javára oldódik meg. Hozzátéve: „e fejlődést természetesen erőszakolni nem lehet; de siettetni, segíteni talán igen" (Nyelvművelésünk főbb kérdései. 1953. 207).

Igényes fogalmazók számára követhető útnak látom a szinonimákkal való váltogatást is. Kérdés persze: meddig mehetünk el itt. A jóhangzás ugyanis fontos szempont, s írás közben el is töprenghetünk egy-egy szó hangalakján; hogy mit használhatnék például ehelyett: *elkedvetlenedtem.* Veszélye azonban ennek is van: „túlzás... a színesség keresésében odáig menni, hogy az *eltette* igealak helyett föltétlenül *elrakta,* a *megverték* igealak helyett föltétlenül *elpáholták* stb. alakot erőszakoljunk, hiszen a rokon értelmű szavak nem azonos értelműek és hangulatúak; s egyébként is mindig bénítóan hat a gondolatok szabad kifejezésére az ilyen mesterséges korlát" (Magyar Nyelvhelyesség. 1957. 37).

Valóban: akinek elment a kedve, nem biztos, hogy *lehangolt* (lehet igen mérges is); s bármennyi *e* van benne, a *kedveszegett* jó hangulatú szó. Meg hát a *rettenthetetlen* sem mindig *hősies;* az elsőnek inkább a (defenzív) helytállás, a másodiknak az (inkább offenzív) ellenállás a fő mozzanata. S beszéd közben különösen zavaró volna a „hogyan"-t a „mit" fölé helyezve, efféle mérlegelésre kényszeríteni magunkat.

Egyetértő óvatoskodásom és óvatoskodó egyetértésem kinyilvánítása után hadd elevenítsek föl egy harmadik lehetőséget az *e* hangok beszédünkbeli mennyiségének csökkentésére. Imént idézett tanulmányomban ide soroltam a vegyes hangrendű szavak *mélyhangúsítását* is. Elismerve, hogy ragozásukban terjed a magashangúsodás (pl. *afférje, oxigénnel, kollektívebb*), így folytattam: „Nyelvművelésünk... ma inkább arra az álláspontra helyezkedik, hogy az *é,* az *i* és *í* hang után... tartsuk meg a mély hangrendű végződéseket, tehát ragaszkodjunk a *centrálében, oxigénnal; elektrolittal, pegmatittal; passzívak, agresszívan* stb. típusú alakokhoz. – Az utolsó tagjukban *e*-t tartalmazó vegyes hangrendűek közül pedig amennyit csak lehet, tereljünk a mély hangrendű végződések fölvétele felé. Ezzel az *e* hangot fenyegető terhelést elhárítjuk, mégpedig nem is egyetlen magánhangzóra hárítva át, hanem megosztva kettő között, s ezzel színesítve beszédünk hangzását. Nyilvánvaló, hogy a *noteszemben, ankétezne, baletteztek* alak színtelenebb, egyhangúbb, mint ezek: *noteszomban, ankétozna, balettoztak* stb. Természetesen ez egyelőre csak fejlődési tendencia, amelyet nem lehet egyik napról a másikra vaskézzel végigerőszakolni; de támogatni, egyre jobban kiterjeszteni bízvást lehet. S az idegen eredetű közszavakon kívül természetesen vonatkozhat az idegen tulajdonnevekre is: az *Athénban, Szókratésszal, Bonfininak, Danténál* stb. nem erőszakoltabb, mint a magas hangrendű végződéssel ellátott alakok. – S efelé terelendők betűszavaink is: *maszekok, Ofotértban, Átexszal* stb." (i. h. 35–6).

Láng Miklóst idézem. Egy korábbi írásában (igaz: a köszönésformákról szólva) azt olvastam: sok minden elterjeszthető a nyelvhasználatban, csak *divatot* kell csinálni belőle.

Íme: három lehetőség egyszerre az *e* eluralkodásának megfékezésére. Tegyük őket divattá!

Deme László

Hol a hiba, mi a hiba?

Miért nem veszik kezükbe az újságírók fogalmazás közben a legfontosabb segédkönyveket: A magyar helyesírás szabályait, az Idegen szavak és kifejezések szótárát, a Magyar értelmező kéziszótárt? Az alább közölt példák nyelvünk hiányos ismeretéről és a polcon heverő kézikönyvek porosodásáról tanúskodnak.

Kézen-közön elviseljük egymás dolgait. Nem így a hegyek és vizek ölelésében... Aquincum felől érkezvén ugyanezt a félkaréjt láthatta a *légionista* (RTV Újság. 85. 48. sz. – A szólás így hangzik: *kézen-közön elvész, eltűnik, elsikkad.* A római katona nem *légionista,* hanem *legionárius* volt); A gondok azonban még korántsem *oldottak* ezzel (Magyar Nemzet. 85. dec. – h: *oldódtak meg* v. *nincsenek* ezzel *megoldva*); A papíron kimutatott növekedésből az emberek szeretnek minél többet *saját bőrükön* is érezni (Magyarország. 85. dec. – *saját bőrén* érez = *saját kárán*); Így vélekednek, akik a szigetet hermetikusan elzáró *határokat* szeretnék *fölhúzni* (M. N. 85. nov. – h: *határokat ledönteni* v. *sorompókat fölhúzni*); Illyés hősi gesztussal nyomta el az utolsó csikket. Ahogy Toldi emelte föl a *petrencerudat* (ÉS. 85. dec. – A Toldiban ezt olvashatjuk: „Szörnyű *vendégoldal* reng araszos vállán". Ezt a híres sort igazán illenék ismerni!); Ma már nehezen értjük a fölkavart indulatokat, de a botrány akkor igazi és *patinás* volt (RTV Újság. 85. 52. sz. – A *patinás* jelentése: *történelmi hangulatú, megbecsült, értékes*); *Velük* is *kifogott* az időjárás, a májusi hó (M. N. 85. dec. – h: *rajtuk* is *kifogott*); Az angol felsőház engedélyezte, hogy az orvosok 16 éven aluli lányoknak is *előírhassanak* fogamzásgátló tablettát (Vas. Hír. 85. nov. – Lapozzuk föl az angol–magyar szótárt: *prescribe* = 1. jelentés: *előír,* 2. jelentés: *felír.* A 2. jelentést is meg kell nézni!!!); Kevesebb az olyan juh a nyájban, amelyikről még beláthatatlanul sokáig *aratható* a gyapjú (ÉS. 1985. szept. – h: *nyírható*); A pokol *kapui* is jószándékkal vannak *kikövezve* – ezt az elvet vallotta az akkori inkvizíció (ÉS. 1985. szept. – h: a pokolhoz vezető *utak* vannak jószándékkal *kikövezve*); Vince legényember, de már „hálóban" van... Hamarosan *bekötik* a *fejét* (Szabad Föld. 85. aug. – *bekötik a fejét* = *férjhez megy*); Ebben a közhelyben nagyon is *húsunkra-vérünkre menő* gyakorlati teendők rejtőznek (ÉS. 85. szept. – h: *húsunkba vágó* v. *vérre menő*).

Mögötte áll valami, ami a Fülöp-szigetek mai *koordinátái* között esetleg perdöntő lehet: az eddigi *establishment*-tel szembeni felháborodás... Az előzmények és *koordináták* ismeretében ez a *verzió* sem lehetetlen (Magyarország. 85. dec. – Mért nem adta meg a cikkíró ennek a latin–angol keveréknek magyar változatát is?); Erdőmérnök legyél – mondta húsz évvel ezelőtt apám. Nem túlzottan zavarta, hogy *empátiám* a kötelező felvételi tárgyak iránt jóval a kritikus érték alatt áll (M. N. 85. dec. – *empátia* = beleérzés. Mit akart mondani a hírlapíró?); *Dávidként* bebizonyítottuk, hogy képesek vagyunk *Góliát* lenni. *Góliáttá* nőve a feladat az, hogy hűek maradjunk *dávidi* önmagunkhoz (M. N. 85. szept. – Az Ószövetség ismeretében se értjük!); Akinek *vaj van a füle mögött,* ha meglát minket, már gyorsan pucol is el (M. N. 1985. okt. – h: *vaj van a fején*); Örömmel leltároztuk a *sziszifuszi* munka szép termését (Magyarország. 85. jún. – A *sziszifuszi* munka: *hiábavaló* munka); Soha sem fogadta el volna például a tanácsi ingyenebédet, még ha az *lett légyen volt* nagyon ízletes is (M. N. 85. aug. – Ez még egy ómagyar igealaknak is sok volna!).

Összeállította:
Szepesy Gyula

Hunyadi János, a nagy törekvő

HUNYADI JÁNOS UTCA

Táblák

Kaposváron a Hunyadi János utca első házán új tábla jelzi az utca nevét, de a második épületen megmaradt a régi. A „halmozás" túlzónak tetszik. Viszont így mód van az összehasonlításra, és gyorsan megítélhető, hogy régebben a malaknál sokkal szebb névtáblájuk volt utcáinknak. A hajdani címfestő úgy is meg akarta tisztelni a nagy törekvőt, hogy i helyett ipszilont biggyesztett a végére, de ezt a hibát elnézhetjük neki.

Kérdésünk: vajon — legalább a régi utcákhoz — miért nem lehet ilyen régies táblákat készíteni most? Többletköltséget alig-alig okozna és szépítenék városunkat. Az pedig mindenképpen pazarlás, hogy — mint itt is — a meglevőhöz közel elhelyeztek egy új és csúnyább föliratot.

L. P.

II. KER.
HUNYADY JÁNOS UTCA

A Somogyi Néplap 1985. szept. 19-i számának utolsó oldalán jelent meg a fenti kis hír három utcatábla képével, Táblák címmel, L. P. jelzéssel. Megértjük, hogy a lap kaposvári olvasója inkább a kissé cifra, de nosztalgikus-hangulatos régi betűtípusú utcanévtáblára szavaz, mint a sablonos modernebbekre. Abban azonban már nincs igaza egészen L. P.-nek, hogy „a hajdani címfestőnek elnézhetjük", hogy *i* helyett *y*-t írt Hunyadi János családnevében. Ugyanis a névadó történelmi személy nevét (a betűk formájából ítélve a század első negyedében) is *Hunyadi* alakban, *i*-vel volt szokás írni, és csak egyes, újabb keletű főnemesi családok használták az *y*-os *Hunyady* nevet. Az egykori derék címfestő bizony összekeverte a maga korának somogyországi *Hunyady* grófjait a törökverő *Hunyadi* Jánossal. S ez bizony – ha rég volt is – hiba volt; mint ahogy a mai nyomdának sem lett volna szabad *törekvő*-t szedni *törökverő* helyett. Bár – igaz – Hunyadi ez utóbbi tekintetben kétségtelenül törekvő ember volt, úgyhogy a hiba nyugodtan „elnézhető" a Somogyi Néplapnak. Vagy mégsem?

G. R.

Éber szemmel, füllel
EJNYE, POSTA!

Tisztelt előfizetőnk!

Értesítjük, hogy az Ön által előfizetett és a címzésben szereplő lappal kapcsolatosan az érdekelt kiadóvállalat szállítási akadályt jelentett be. A kiadóvállalat közlése szerint a lap megjelenési ideje bizonytalan.

Tisztelettel:
POSTA, KÖZPONTI HÍRLAPIRODA

(Beküldte: Holczer József, 6000 Kecskemét, Jókai u. 1.)

Ez úton is felhívjuk szíves figyelmét a kb. egy év óta érvényben lévő új szabályzatra (pontosabban: az akadémiai helyesírási szabályzat 11. kiadására) mindazoknak, akik ilyen és hasonló, helytelen írásmódú szövegeket „gyártanak".

T. Urbán Ilona

Üzenet Tiszántúlinak!
Köszönetet mondunk az évek óta rendszeresen küldött bírálatokért és elismerő szavakért. Kérjük, hogy a jövőben is juttassa el hozzánk észrevételeit. – A Szerkesztőség.

Dzsóker

A kártyázók nagy táborában – különösen a kanasztázók és a römizők között – gyakran használják a címben megjelölt szót. Tulajdonképpen bármelyik lapot helyettesítő, illetőleg kisegítő kártyalap.

Eredetét tekintve az angol *Jolly Joker*-ral 'tréfás fickó' azonos. Valóban a dzsókerlapok egy részén nevető bohócot látunk. Azonban vannak olyan – e célra készült – lapok is, amelyek felfegyverzett, komoly vitézt ábrázolnak. A *Joker* a *to joke* 'tréfál, mókázik' jelentésű igének főnévvé képzett, majd jelentésváltozáson átesett származéka. A *jolly* jelentése 'tréfás'. A két tagból álló szókapcsolat voltaképpen csak együtt jelöli a mindenre jó kártyalapot, de ezt a szerkezetet a maga teljességében ma már egyre ritkábban mondják. Röviden csak *dzsóker* vagy *dzsoli* a lap neve.

Helyesírási vonatkozásait azért tartom szükségesnek felvetni, mert írásváltozatai azt mutatják, hogy helyesírása még nem állapodott meg egységes alakban. A kártya-szakirodalomban a félig már magyar *jóker* alak mellett megjelent a teljesen magyar formájú *zsóker* is. Javaslom, hogy *jóker*-t már ne írjunk, s a *zsóker* helyett is a *dzsóker*-t honosítsuk meg, követve a Magyar értelmező kéziszótár írásmódját. És írjuk ezzel összhangban, vagyis *dzs*-vel a *dzsoli*-t is!

A tárgyalt kártyaszók így írva kielégítő pontossággal tükrözik a szokásos magyar kiejtést, és a fonetikus írásmód jelzi a nyelvünkben való kétségtelen meghonosodásukat is.

Somogyi Béla

Intézményneveink írásáról

Szerkesztette: Békési Imre. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. sz. Budapest, 1985.

Névtudományunk az utóbbi két-három évtizedben ismét föllendült. Nemcsak földrajzi neveink felgyűjtésének országos mozgalma, a sorra megjelenő megyei névtárak s a budapesti egyetemi tanszék gondozta Magyar névtani dolgozatok és Magyar személynévi adattárak gazdagodó sorozata mutatják ezt, hanem a névkutatók rendszeressé váló tudományos tanácskozásai is. Az 1980. évi veszprémi konferencia után 1984 áprilisában Szegeden tartottak – Inczefi Géza emlékének szentelt – termékeny találkozót a szakma művelői. Az ott elhangzott negyedszáz előadást fogja egybe a fönt jelzett kötet.

Három tárgykörbe csoportosulnak a közölt tanulmányok. Legterjedelmesebb a helynevek kérdéseit tárgyaló fejezet: helyneveink történetiségének különféle problémái, a földrajzi nevek típusai, gyűjtésük jelentősége és tanulságai a történeti változások, a néphagyományőrzés és a nyelvjáráskutatás szempontjából. – A személynevekkel foglalkozó előadások közül a ragadványnevekről szólók jelzik e kutatási terület iránt megélénkült érdeklődést. A névdivat változását és a keresztnevek gyakoriságát vizsgálva szóba kerül a Magyar utónévkönyv hatása. A népi szemléletre és képzeletre világítanak rá a keresztnévből alakult, tulajdonságjellemző közszók. – Az „egyéb" tárgykörbe szintén érdekes témák tartoznak: a jelentős eseményeket megnevező, ún. történésnevek jellegének és szerkezeti típusainak vizsgálata; az egykori céhek patrónusnevei; valóság és képzelet szerepének elemzése a kitűnő századvégi novellista, Papp Dániel írói névadásában.

A kötet változatos anyaga egyúttal jelzi névkutatóink érdeklődésének irányait is.

Majoros Mihály

Név és névkutatás

A magyar helyesírás szabályainak 10. kiadása 1954-től kezdve három évtizeden át volt érvényben. A 11. kiadás nem hozott nagy változásokat az írásmódban. Inkább maga a szabálykönyv változott meg: a szabályok részletesebbek, pontosabbak lettek, jobb az elrendezésük, érthetőbb a megfogalmazásuk, s a példanyaguk is jelentősen megújult, kibővült. Helyesírásunk rendszere így korszerűbb, pontosabb és áttekinthetőbb lett.

Érdekesen változott, egyszerűsödött az intézmények nevének helyesírása. Az eddigi 261. szabálypont szerint az intézmények hivatalos nevében csak az úgynevezett lényeges szavakat kellett nagybetűvel kezdeni. Tehát így írtunk: *Vas megye Tanácsa* v. *Vas megyei Tanács; Géza király téri Egészségügyi Szakközépiskola, Lehel vezér Gimnázium.* Az ilyen tulajdonnevekben nem számított „lényeges" szónak a *megye, király, vezér* stb. főnév, sem a *megyei, téri, utcai, számú* melléknév. Sokszor persze nehéz volt eldönteni, hogy mi „lényeges" szó a névben, és mi nem az.

Az új 187. szabálypont már nem tesz különbséget „lényeges" és „lényegtelen" névelemek között, hanem kimondja, hogy az intézmények hivatalos, cégszerű nevében ezután az *és* kötőszó (meg az esetleges névelők) kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk. Tehát: *Vas Megye Tanácsa* v. *Vas Megyei Tanács; Galga Menti Termelőszövetkezet; 43. Sz. Építőipari Vállalat; Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola, Lehel Vezér Gimnázium; Kelet-bükki Állami Gazdaság* (a kötőjeles összetett szó csak egy szónak számít!).

Ugyanez a szabály érvényes az újságok, hetilapok és folyóiratok állandó címére is. Tehát az eddigi *Pest megyei Hírlap* helyett ezután *Pest Megyei Hírlap* írandó.

Örömmel tapasztaltuk, hogy az új, a korábbinál egyszerűbb, lényegesen könnyebben alkalmazható szabály már kezd érvényesülni a mindennapi írásgyakorlatban.

Pásztor Emil

Legfelsőbb tanács – legfelső tanács

Joós János – 9406 Sopron, Baross u. 16. – azt tapasztalja, hogy az utóbbi időben egyre többször használják a *legfelsőbb tanács* változatot (például: *a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa*) a *legfelső tanács* helyett. Véleménye szerint csak az utóbbi helyes.

Azzal egyetértünk, hogy a *felső* és még néhány hozzá hasonló melléknév – például: *alsó, utolsó* – felsőfokát általában az alapalakból szerkesztjük meg, s nem a középfokú formából. Tehát így: *legfelső*, illetve: *legalsó, legutolsó*. Van azonban egy-két állandósult szókapcsolat, amelyekben nem a fenti formát használjuk, hanem a középfokból alkotott felsőfokot. Például: *a legfelsőbb intézkedések, a legalsóbb néprétegek*. Idetartozik néhány hivatalos kifejezés is: (a) *legfelsőbb bíróság*, (a) *legfelsőbb államhatalmi szerv*. A *legfelsőbb tanács* is ezekhez hasonló szerkezet.

Tehát a *legfelső* és a *legfelsőbb* alakok között jelentésbeli elkülönülés van kialakulóban. Az első alak egyre inkább konkrét hely jelölésére (például: *a legfelső polc*), a másik átvitt értelem kifejezésére szolgál. Ez a kettéválás azonban mindmáig nem zárult le végérvényesen, s az elkülönülés még nem mindenki számára egyértelmű.

Balogh Judit

Éber szemmel, füllel
AKI NEM TUD ARABUSUL...

Egy szovjet halkonzerv oldalán három világnyelven olvasható az áru megnevezése: *PACIFIC SARDINES* (angol), *SARDINES de l'ocean PACIFIQUE* (francia), *PAZIFISCHE SARDINEN* (német). S ráragasztva magyarul a Délker csúf kis felirata: *ATLANTI SZARDÍNIA*. Úgy látszik, hiába a görcsös igyekezet, nem megy a nyelvtanulás. Vagy csak figyelmetlenség az egész? Mert ugye a *PACIFIC* stb. a *Csendes-óceán* neve!

T. Nagy Gábor

A kínai nevek írásáról és kiejtéséről

Hazánk és a Kínai Népköztársaság között az elmúlt években ismét felerősödtek a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok. Ennek logikus következményeként egyre többször találkozhatunk Kínával kapcsolatos információkkal a sajtóban, rádióban, televízióban. Ezekben a közleményekben természetesen számos személynév és földrajzi név szerepel, sajnos, sokszor téves formában.

A rendkívül bonyolult kínai írásjegyek latin betűs átírására a Kínai Tudományos Akadémia az ötvenes évek végén fogadta el a latin betűs ún. pinjin írásmódot. Bármilyen furcsán hangzik is, épp ez eredményezte az átírási hibák elszaporodását.

Az MTA határozata értelmében a nem latin betűs írású nyelvek, így a kínai esetében is a neveket a kiejtést megközelítően, fonetikusan kell magyarra átírni. A latin betűs pinjin írásmódú alakokat átírás nélkül kellene, illetőleg lehetne átvenni (s ez könnyű lenne), csakhogy a pinjin írásmóddal írt nevekben szereplő betűk hangértéke több esetben nem felel meg az Európában általánosan megszokottnak (ami helyes olvasásukat erősen megnehezítené). Ki gondolná pl. első látásra, hogy a *Renmin Ribao* újság nevének kiejtése „Zsenmin Zsipao", hogy *Guizhou* tartomány neve fonetikusan „Kujcsou", vagy hogy a *Dong Biwu* névalak mögött „Tung Pi-vu" rejtőzik?

Folyóiratunk jellege nem engedi, hogy a pinjin írás rendszerének belső problémáit ismertessem, hogy kiejtési szabályait boncolgassam, s hogy nagy hagyományú, általánosan használt és megtartandó kínai átírásunkhoz való viszonyát részletezzem; mindez tudományos fórumra tartozik. Én itt most csak egy gyakorlati javaslatot szeretnék felvetni.

Magyarországon a kínai nevek átírására a legjobb forrás a Ligeti Lajos szerkesztette Keleti nevek magyar helyesírása c. kötet (Akadémiai Kiadó. 1981). A kiadványnak a kínai írással és magyar átírásával foglalkozó fejezetében számtalan fontos név és fogalom szabatos magyar helyesírása szerepel, de csak a fonetikus alakok, a pinjin írásformák nem, és a könyv nem tartalmazza a pinjin olvasásának szabályait sem. Ezért aztán laikus ember nem tudja a kínai forrásokból is, közvetítő nyelvekből is hozzánk érkező, pinjin írású formákat magyarra „áttenni". Így (nem is egyszer) ugyanaz a név kétféleképp írva kerül forgalomba, ami zavarok forrása.

Szükség lenne tehát – különösen a tömegtájékoztatási eszközök munkatársainak használatára – egy olyan kézikönyvre, amely a pinjin írású formák mellett megadná a szabályos magyar átírású alakokat is. Ennek a kiadványnak tartalmaznia kellene a Ligeti-féle szótár teljes anyagát, kiegészítve napjaink gyakran szereplő, újabban reflektorfénybe került személyeinek (politikusoknak, tudósoknak, íróknak, sportolóknak) a nevével. Ennek a szótárnak fontos része lenne a kínai szótagtípusok átírásának közlése; pl. (p. = pinjin, m. = magyar):

p.	m.	p.	m.	p.	m.
zai	caj	ze	cö	zha	csa

A szótár pedig így festene:

Bai Juyi (irod)	Paj Csü-ji
Baotou (vá)	Paotou
Bei Jiang (fo)	Pej-csiang (Pej-folyó)
Changbai Shan (hg)	Csangpaj-san (Csangpaj-hegység)
Chongoing (vá)	Csungcsing (vagy: Csungking),

ahol a rövidítések feloldása: irodalmi személy, város, folyó, hegység.

Horváth Gergely
(Budapest)

NYELV ÉS ISKOLA

Unokáink sem fogják hallani?

A nyelvjáráskutatás tapasztalt szakembere, *Végh József* hívta fel a Magyar Tudományos Akadémia magyar nyelvészeti munkabizottságának, a Hazafias Népfront és a KISZ illetékes testületeinek figyelmét, hogy a kiemelkedő sikerek ellenére korántsem lehetünk megelégedve a magyar nyelvjáráskutatás mai állapotával, különösen pedig a kutatásokhoz feltétlenül szükséges nyelvjárási anyag feljegyzésével.

A kezdeményezés Sárospatakon kedvező visszhangra lelt, így kerülhetett sor az *első bodrogközi nyelvjárási gyűjtőtábor* megszervezésére 1985. július 13. és 20. között.

Két egyetemista, öt tanárképzős és nyolc tanítóképzős főiskolai hallgató jött el a hívó szóra a Bodrog partjára. A szakmai munkára *Deme László* és *Végh József* előadásai, a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolán tartott előzetes tájékoztató gyakorlatok készítették föl a tizenkét leányt és három fiút. Az igazi élményt és izgalmat azonban az az öt nap jelentette, amelyet a falvakban gyűjtéssel kellett eltölteni. *Nagy Géza*, a bodrogközi nép kiváló ismerője volt útnak indító kalauzuk. Falusi családok hajlékai adtak otthont a gyűjtőknek ezekben a napokban, s minden délben közös megbeszéléseken mondták el a tapasztalatokat, kérhettek szakmai és módszertani segítséget a terepmunkát irányító tanároktól.

A *Végh József* és *Deme László* által összeállított kérdőívek adták meg az egységes gyűjtőmunka gerincét, de érdekes tényanyag gyűlt össze a spontán beszéd megfigyeléséből is. Az összegyűjtött nyelvi anyagból kiderül, hogy élnek még az ősibb formák is a falu mai nyelvhasználatában.

A szógyűjtés nagyon tanulságos volt. Szívesen beszéltek az adatközlők a hagyományos gazdálkodás részleteiről. A kenyérsütés menetét például így mondta el az egyik asszony: „Elővettük a *tekenöüt*. *Beleszitáltuk* a lisztet. Akkor *elmostuk* az élesztőt, kovászt együtt, bekavartuk, az *megköüt*. Akkor *oszt* mikor az *megköüt*, akkor *bedagasztottuk;* fűtöttük a kemencét; hozzá a *piszkafa, lapát,* oszt így. Mikor *megköüt* az a kenyér, *befült* a kemence, beraktuk."

Volt, aki a ragadványneveket figyelte meg. A *Basa* nevű embernek – magyarázták a helybeliek – olyan piros volt az arca, mint a török basáé. A *Buga* nevű mindig napraforgómagot rágcsált. A *Cigi bárou* a háború idején kapott tizenegy hold földet, ahol dohányt termelt, azért nevezték el így. *Düngő* mindig dülöngélve ment, *Göndri*-nek hullámos volt a haja, *Kecské*-nek meg mekegéshez hasonlított a hangja.

A táborlakók által gyűjtött anyag egy önálló kis füzetben hamarosan a fiatalok és tanáraik kezében lesz. A leírás és a hangfelvétel több szempontból is hasznosnak mutatkozik. Anyagot szolgáltat a szaktudománynak, bizonyítja az egyetemi és főiskolai hallgatók egy lelkes csoportjának hasznos tevékenységét, őrzi a bodrogközi *Karcsa, Karos* és *Pácin* népének ízes magyarságát. Hazatérve pedig a maguk lakóhelyén lesznek a népnyelv értő megfigyelői. Az is bizonyosnak látszik, hogy 1986 nyarán az első tábor résztvevői közül sokan újra összejönnek, hogy folytassák a megkezdett munkát. Gyűjtő, feltáró tevékenységük nyomán talán elérjük, hogy unokáink is hallani, ismerni fogják a bodrogközi öregek bölcs és szép szavát.

Kováts Dániel

Anyanyelvi nevelésünk néhány gondja

Az iskolai anyanyelvi órák fontos feladata, hogy minden tanulóban a lehető legnagyobb mértékű kommunikációs képesség fejlődjön ki. Ennek alapján tudják majd elsajátítani a hivatásukhoz s az általános műveltségükhöz szükséges ismereteket, illetve tehetik magukévá a társadalmi együttélés szabályait.

A szakemberek már évekkel ezelőtt rájöttek arra, hogy olyan új típusú anyanyelvi nevelésre van szükség, amelynek célja nemcsak a nyelvre vonatkozó ismeretek elsajátíttatása, hanem a nyelv tudatos és helyes használatának gyakorlása s a korszerű kommunikációs rendszerek formanyelvének értése is.

Ehhez a munkához az utóbbi két évtizedben gazdag módszertani szakirodalom áll az anyanyelvi tárgyakat tanító pedagógusok rendelkezésére. Eredményeként tapasztalhatjuk, hogy egyre szakszerűbbek, pezsgőbbek a nyelvtanórák. A követelmények teljesítésének azonban ma még igen sok feltétele hiányzik. Ezek közül csupán néhányat emelnék ki.

A nyelvi hátrányos helyzet felszámolása s ezáltal az egyenlő esélyek biztosítása a tanulók számára rendkívül hosszadalmas folyamatnak ígérkezik. Az ingerszegény környezetet az iskolának igen nehéz ellensúlyoznia; a tanár maradéktalanul sohasem pótolhatja, amit a család elmulaszt. Ahol az otthoni együttlétet az egyhangúság, a szótlanság vagy a feszültség jellemzi, ott a szép magyar szó s a nyelvi viselkedési formák elsajátítására nemigen van lehetőség. Annál nagyobb teret kapnak a durva, vulgáris, sőt obszcén szavak. Széles skálájukkal, változataikkal – sajnos – a családon kívül is gyakran találkozhatnak a tanulók.

A televízió és a rádió általános elterjedése, a műsorok válogatás nélküli megtekintése sem hat mindig pozitívan, bár nagyon sok szót, helyes és értékes nyelvi fordulatot is megismernek a tanulók a televízió és a rádió révén. Sajnos mindkettő passzivitásra kényszeríti a nézőt, illetve a hallgatót, s némi szerepük van az olvasási kedv visszaszorításában is. Néhány ifjúsági vagy felnőtteknek szánt adás pedig egyenesen a nyelvi igénytelenség és durvaság terjesztője.

Az anyanyelvi nevelés gátló tényezői között megemlíthetjük a memoriterek háttérbe szorítását. A felvételi vizsgákon nemegyszer tapasztaljuk, hogy a magyar szakra jelentkezők közül számosan nem tudnak egyetlen sort sem idézni nagy költőink – Arany, Petőfi, Ady, József Attila stb. – műveiből, de még a Himnuszból vagy a Szózatból sem. Így nem is épülhetnek bele szókincsükbe irodalmi nyelvünk változatos és választékos kifejezései.

Szólnunk kell a tanulók alacsony olvasási, illetve olvasástechnikai szintjéről. Azoknak a diákoknak a beszédkészségét fejleszteni ugyanis, akik alig vagy igen rosszul olvasnak, nagyon nehéz. A nyelvet csak szűk határok közt ismerő gyermekek szóhasználatától nagymértékben eltér a tankönyvek, az olvasmányok nyelve, különösen jellemző ez az alsó tagozaton.

A munkafüzetek, feladatlapok túl gyakori használata sem kedvez az anyanyelvi nevelés ügyének. Ezek az egyébként hasznos taneszközök a beszédnevelés gátló tényezőivé is válhatnak. Az egyszavas válaszok, aláhúzások, jelölések nem járulnak hozzá a szókincs aktivizálásához. Sajnos még mindig kevés azoknak az anyanyelvi (és más szaktárgyi) óráknak a száma, ahol a tanár megköveteli, hogy a felelő néhány összefüggő mondatban a szakszavak felhasználásával fejtse ki a véleményét, mondja el ismereteit egy-egy témáról.

Jól tudjuk, az anyanyelvet oktató pedagógusok hallatlanul sokoldalú munkát végeznek. Az emelkedő létszámú osztályokban, az egyre csökkenő óraszámok miatt nehezen birkóznak meg feladataikkal. Az anyanyelvi órák szisztematikus, évtizedekre visszamenő csökkenése nincs összhangban a társadalmi követelményekkel. Megállapításunkat a következő táblázat illusztrálja.

A magyar nyelvi és irodalmi órák számának alakulása az általános iskolai tantervekben

1950

Osztály:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összesen
Óraszám:	363	369	462	396	330	198	198	198	2451

1958

Osztály:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összesen
Óraszám:	396	396	396	396	264	198	165	165	2343

1962

Osztály:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összesen
Óraszám:	330	330	363	363	198	165	165	165	2079

1977

Osztály:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összesen
Óraszám:	315	320	320	256	192	160	128	128	1812

A számok önmagukért beszélnek. Nem nehéz levonni belőlük a következtetéseket. Ám most ne csupán a rendkívül fontos, sőt nélkülözhetetlen anyanyelvi készségek és képességek fejlesztésének egyre szűkülő lehetőségét lássuk a számok változásában, hanem az anyanyelvi tárgyak személyiséget formáló, gazdagító szerepének csökkenését is. A fenti táblázat erre is figyelmeztet.

Dobóné Berencsi Margit
(Eger)

VIDÁM SAROK

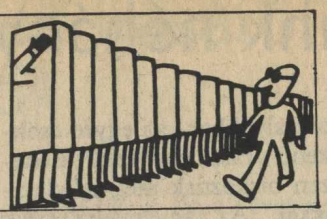
SÉTÁLÓ RIPORTER

A Magyar Hírlap tudósítója télidőben is éber szemmel, füllel sétál a szabadban, hátha akad följegyezni valója a lap számára. A Vérmezőn megáll, nézi a hóembert építő nebulókat, akik azon vitáznak, hogy mit dugjanak a hóember orra helyére. Egy szemüveges fiú piros répát javasol, de rögtön letorkollja őt – a tudósító szavaival élve – egy *jumbósapkás* lányka, bizonygatva, hogy az embernek nem is piros az orra. Később egy dagi fiú aggodalmaskodik, hogy még nincs szája a hóembernek, mivel fog enni. Ő is megkapja a választ: „Hát mit enne egy hóember? Havat. Az meg van benne bőven" – legyint a *jumbósapkás*.

A jámbor olvasó eltűnődik, tudván, hogy azt a bizonyos, hosszú bojttal ellátott olaszos sapkát *jambósapkának* hívják. Az angol eredetű *jumbó* jelentése pedig: *elefánt* (így hívták valaha egyik állatkerti elefántunkat is), illetve kövér, lomha, nagy darab ember. A sétáló hírlapíró *sapkából elefántot* csinált.

Vida Tamás

SZEMLE

Beszéd és mentálhigiéné

(Szerkesztette: Hárdi István és Vértes O. András. A Pest Megyei KÖJÁL egészségnevelési osztálya és a Pest Megyei Alkoholizmus Elleni Bizottság, 1985.)

Merőben új vállalkozás tanúi lehetnek mindazok, akik kezükbe veszik ezt a tavaly megjelent tanulmánygyűjteményt.

Orvosok, nyelvészek és pedagógusok szólnak e könyv lapjain arról a felelősségteljes munkáról, melyet mindannyiunknak vállalnunk kell, hogy mint a szűkebb – családi, munkahelyi – és tágabb közösségek tagjai mindig érezzük, tudjuk: az okos, helyénvaló, barátságos, szép szó emberi harmóniát teremt, a közömbös, durva, sértő beszéd, a megalázó, lekezelő stílus pedig lelki sebeket ejt, és kétségbeesésbe kergethet embereket. A szülőknek, a pedagógusoknak, az ifjúság nyelvi nevelésében főszerepet vállalóknak mindent meg kell tenniük, hogy gyermekeink felnőve magánemberként biztonságosan eligazodjanak az emberi kapcsolatok sokféleségében és a nyelvi kapcsolatteremtés módozataiban, közéleti emberként pedig a nyelvi eszközök teljes birtokában legyenek.

A könyv minden fejezete e kérdések valamelyikét taglalja világos, közérthető, a nem szakember számára is élvezetes stílusban, s további közös, gyümölcsöző munkára biztat.

T. Urbán Ilona

●

Balázs János: A szöveg

(Gondolat, 1985.)

A szakmai divatozás időnként újnak tüntet föl olyan életjelenségeket, szellemi mozzanatokat, gondolatformákat, amelyek valójában évezredek óta foglalkoztatják a gondolkodókat, sokszor az európai kultúra kezdeteitől máig tartó folyamat részeként. Így történt legutóbb a szövegtannal, amely már Arisztotelész műveiben, főleg a Retorikában és a Poétikában a maga természetéből eredően jelentkezik.

Miért érdekes számunkra a szöveg s a vele való foglalkozás? A nyelvészeti stúdiumok már az általános iskola alsó tagozatán a nyelvi szintek (a hangok, szavak, szószerkezetek, mondatok) szerint vannak megszervezve, s ez a sor később, a középiskolában kiegészül többek között a szöveggel. S ez természetes is, hiszen a szöveg, a beszédmű a nyelvi érintkezésnek, a kifejezésnek legfontosabb egysége, a mondat ennek csak része. Mégis a mondat állt az elmúlt évtizedek grammatikai kutatásainak s az oktatásnak is a középpontjában, és áll ma is. Pedig a szöveg az, ami a maga bonyolultságában ki tudja fejezni a beszélő, író ember gondolatait, érzéseit, szándékait. Ez a terület nyilvánvalóan nem maradhat ki sem a kutatásból, sem az oktatásból. Régibb időkben a retorika foglalkozott a szövegtan számos kérdésével, de a mai, szigorúbb értelemben vett grammatika és jelentéstan számos szövegalkotó jelenségét (pl. a névmásítást, a határozott névelők szerepét stb.) nem vizsgálta.

Balázs János bátran nekivághatott ennek az ősi témának az összefoglalásához, műveltsége, tájékozottsága alkalmassá tette erre. Hiszen A szöveg c. könyv az ókori görög szerzőktől máig, pontosabban 1980-ig feldolgozza az idevonatkozó leglényegesebb írásokat, s így persze a legfontosabb témákat, gondolatköröket, amelyek a szöveg mibenlétével kapcsolatosak. Szó esik a szöveg meghatározásáról, a szövegalkotás tényezőiről, a címről, a beszédaktus-elmélet és a szövegtan kapcsolatáról, a szöveg szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintjéről, szövegszerkezeti modellekről.

Az áttekinthető és élvezetes stílusban megírt könyvnek azonban nemcsak a szakmai megbízhatóság az erénye, hanem a minden erőltetés nélküli tanítói hangnem is. A fentebb fölsoroltak ugyanis elriasztók lehetnek a nem szakmabélinek, holott csak első látásra azok, mert szerzőnk elegáns könnyedséggel magyarázza meg a fogalmakat a tájékozatlan olvasónak. Ezért is ajánljuk e munkát mindenkinek, aki nyelv és irodalom, általában az emberi megnyilatkozás természete iránt érdeklődik.

Tolcsvai Nagy Gábor

●

Nyelvi divatok

Szerkesztette: Bíró Ágnes, Tolcsvai Nagy Gábor. Gondolat Kiadó, 1985.

1985 tavaszán egy sajátságosan új színt képviselő nyelvművelő kiadvánnyal örvendeztette meg a Gondolat Kiadó a nyelvünk, nyelvhasználatunk új jelenségei iránt érdeklődő nagyközönséget. A *Nyelvi divatok* címet viselő tanulmánygyűjteményben öt fiatal nyelvész (Bíró Ágnes, Felde Györgyi, Huszár Ágnes, Kemény Gábor és Tolcsvai Nagy Gábor) foglalkozik a mai nyelvhasználat néhány divatos, sokszor zavaró jelenségével.

Több cikk is érinti a mai társas érintkezés nyelvi gondjait. A köszönés, a megszólítás, a tegezés és a magázás nyelvi formáiról hű képet és egyben némi eligazítást kap az olvasó. Mikor használhatjuk az *uram, asszonyom, hölgyem* és mikor az *elvtárs, kartárs* megszólításokat; kit illik önözni, magázni, s kit lehet tegezni. A mai közéleti, szakmai, hivatalos nyelv divatszavaiból is kapunk ízelítőt. Akik nem tudnak árnyaltan fogalmazni, színes, ízes kifejezéseket alkalmazni, azok a divatszavak fedezéke mögé bújnak. Ezért lesz minden *hiba, felszínesség, figyelmetlenség, gondatlanság, felrónivaló, számonkérnivaló* a nyilatkozók ajkán *hiányosság*, a *téma* pedig a következő szavakat szorítja ki: *ügy, dolog, esemény, gond, dilemma, élmény* és *helyzet*. A *beválik, sikerül, jól üt ki* kifejezéseket mellőzve ezek helyett azt mondják: *bejön*.A nyelvi divatok gyors változását mutatja viszont az a tény, hogy a tanulmánygyűjtemény kéziratának elkészülése óta talán az *összejön* lett gyakoribb a *bejön* helyett.

Ezen kívül olvashatunk még tanulmányt a mai sajtónyelv közhelyeiről. Újságíróink ugyan sokszor emlegetik anyanyelvünk *kincsesházát* vagy *aranybányáját*, de bizony ritkán merítenek belőle. Csupán ízelítőül néhányat: az ügy *nagy port vert fel* vagy *az érdeklődés homlokterébe került; a mag termékeny talajba hull* és *szárba szökken*. A társalgási nyelv mai közhelyeiből is kapunk egy kis gyűjteményt: *bemondja az unalmast, kézből megkontrázom, még egy dobása van; nem hagyja ki a ziccert, nem érdemes tovább ragozni*.

A mai nyelvhasználat egyik káros jelenségéről is olvashatunk, mégpedig a nyelvi durvaság ijesztő méreteket öltő elterjedéséről. Több kérdéskört címszerűen sorolunk föl: a slágerszövegek nyelvi gondjai, a zenekarnevek divatja, márkanevek, reklámnyelv, árunevek, keresztnevek divatja. A tanulmánygyűjtemény valamennyi cikke nagyon olvasmányos, példaanyaga friss, életszagú, reméljük, hogy az elítélt jelenségek talán éppen a kiadvány hatására hamarosan divatjamúltak lesznek.

Szűts László

ÁLÉRTELMISÉGI

Bessenyei György

175 éve halt meg Bessenyei György író, filozófus, kultúrpolitikus, a magyar felvilágosodás első szakaszának vezető alakja. Fellépésétől, 1772-től számítjuk az újabb magyar irodalom kezdetét. Ő adja elsőnek a nyelvújítás elvi megalapozását is. Előbb a Budára helyezett egyetem körül szeretne magyar társaságot létrehozni, majd pedig, tervei meghiúsulván, a haza főrendjei elé terjeszti akadémiai tervezetét, amely, mint vallotta, képes lesz az egész nemzetben „felébreszteni a serénységet". Az alábbiakban néhány idézetet közlünk műveiből.

Melyik nyelvnek lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. (Magyarság)

*

Némely tudósnak, tudod, szokása homályosan írni és beszélni, azon okbul, hogy meg nem értethetvén, annál inkább csudáltassék... Sokan mentik magokat a dolognak mélységével, hogy ti. nem lehet amiatt tisztán magyarázni: – ne hidd. Soha olyat nem gondolhat az elme, melyet a penna ki ne írhasson. Innen következik, hogy az, ki sem írással, sem beszéddel mély lelket, bölcsességet, tudományt nem mutat, azokkal minden bizonnyal nem is bír. (A holmi)

*

Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem. (A magyar nyelv felemeléséért)

'tok!

A *Szia!* nagyon is divatos köszönésmód, és eredete körül időnként fellángol a vita.

Hozzászólásom kiindulópontjául egy régebbi rádiókabarészámot választottam. Ebben azzal próbálták mentegetni a többes számú *Sziatok!*-ot, hogy semmivel sem hibásabb, mint a régóta elterjedt *Szervusztok!* Ez az indokolás nyilván téves. Ha visszaemlékszünk rá, hogy a *„servus"* a latinban rabszolgát, szolgát jelentett, és felidézzük dédapáink, szépapáink *„Servus humillimus"* köszönését, rögtön rájövünk, hogy ez utóbbiban a már letűnt *Alázatos szolgája!, Alászolgálja!, Szolgája!* köszönési módoknak az ősét tisztelhetjük. Ha tehát az immár magyarosan írt *Szervusz* tegező köszönést jelent, miért ne lehetne többes számú alakja: *Szervusztok*. Ennek tehát van értelme – szemben a bevezetőben említett kabarévéleménnyel –, sőt még a belőle alakult *Szevasztok!*-nak is, a *Sziatok!*-nak ellenben nincsen, bárhonnan eredeztessük is a Sziá!-t.

Nem kevésbé értelmetlen az Édes Anyanyelvünk egyik számában idézett KISZ-körlevél *Sziasztok!* befejezése. Helytelen a rádió gyermekprogramjában elhangzott *Szervusz, gyerekek!* is, az egyes és többes szám keverése miatt.

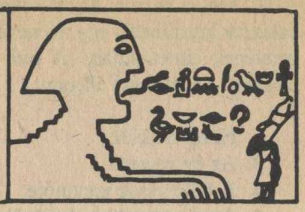
De térjünk vissza a *Sziatok!*-ra. Már ez sem számít a legmodernebbnek. Egy iskola kapujában hallottam a kiözönlő leánysereg búcsúszava gyanánt: *Hellótok!* Erre sem lehet ráfogni, hogy van valami értelme. Valljuk meg azonban, hogy jól ismerünk egy szintén értelmetlen szófacsarást, amelyet már régóta hordozunk nyelvünkben: *Tessenek!* Ma már köznyelvinek számít, akárcsak semmivel sem „nyelvtanibb" két változata: *Tetszenek (tetszettek)* látni?

Alighanem az a fiatal leány találta fején a szöget, aki fülem hallatára így köszönt el barátnőitől: *'tok!* Ezt azután ki-ki saját gusztusa szerint egészítheti ki: *Szervusztok!, Szevasztok!, Sziatok!, Hellótok!* Vajon milyen népszerűségi sorrend adódnék ezek között?

Rapcsák Lajos

(Kérjük olvasóinkat, szóljanak hozzá a *Sziatok! Szervusztok! Hellótok!* köszönés helyes egéhez.)

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Először is az 1985. évi 4. számunkban közzétett rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Melyik a kakukktojás? A *Benedek,* ugyanis az összes többi névnek a végződése egybeesik valamelyik igénk szótári alakjával: zár, túr, mos, mér (vagy: ér), él, ás, int, mond, nő. De elfogadtunk más választ is, ha az indokolás megfelelő volt. Pl. a *Jenő,* mert az összes többi név mássalhangzóra végződik; a *Zsigmond,* mert csak ebben van kétjegyű betű; a *Benedek,* mert csak ennek a magánhangzói ékezet nélküliek; stb.

II. Író és műve. *Pálma, áteresz, sellő, kövér, ármány, nemes, doboz, ínfű, gól, évelő, zamat, achát:* Összeolvasva a megfelelő betűket: Páskándi Géza: A szörnyszülött.

III. Két meghatározásból egy betű. Nyelvész.

IV. Klasszikus jelzők. 1. Sztentori, 2. Lukulluszi, 3. Salamoni, 4. Tantaluszi, 5. Plátói, 6. Páni, 7. Pirruszi, 8. Szizifuszi, 9. Matuzsálemi, 10. Homéri (vagy: homéroszi).

V. Fiahordó kerestetik. 1. Tök*élete*sen vág. 2. H*áztartási* munka. 3. Pi*cinyke* madár. Mivel az első feladatból nyomdai hiba folytán lemaradt egy pont, a feladat jószerével megfejthetetlenné vált. Ezért, függetlenül attól, hogy mintegy harminc éles szemű megfejtőnk még így is rátalált az elgondolásunk szerinti megoldásra, e rejtvényünk említett 1. feladatát utólag töröltük a pályázat anyagából. A sorsolásban ennek megfelelően azok vehettek részt, akik megfejtésükkel legalább 75 pontot szereztek (az eredetileg megjelölt legalább 80 pont helyett).

VI. Széchenyi a nyelvről. Az egészséges nemzetiségnek fő kísérője a nemzeti nyelv.

100–100 forint értékű könyvutalványt nyert: Hegedűs Sándorné, Hódmezővásárhely, Munkácsy u. 5. I. 5. (6800); Imre Jánosné, Budapest, Villányi út 65/A I. 3. (1118); Király Józsefné, Tatabánya, Sárberki ltp. 202. VI. 26. (2800); Kriza Kálmán, Budapest, Istenhegyi út 100/a (1125); Lakatos Marianna, Nemesnádudvar, Petőfi S. u. 84. (6345); dr. Meskó Árpád, Gyula, Erdélyi Sándor u. 20/B (5700); Miklós Józsefné, Komárom, Kelemen L. u. 12. (2900); Sterczer Ödön, Tatabánya, Sárberki ltp. 301. IV/18. (2800); Varga Ferencné, Szombathely, Rohonci u. 37. IV. 10. (9700); Wágner Alfréd, Budapest, Rezi Károly u. 7. (1042).

A Pontozó új feladatai

I. **Játék a vegyjelekkel.** Felsorolunk hat kémiai elemcsoportot. Ha olvasóink a csoportonként betűrendbe szedett elemeket vegyjelükkel helyettesítik, s a vegyjeleket a megfelelő sorrendbe rakják, mindegyik csoportban egy-egy magyar helységnevet kapnak. A helyes megfejtés helységnevenként 3, összesen tehát 18 pontot ér.

1. Kálium, kén, protaktínium.
2. Aktínium, alumínium, ezüst, kén.
3. Erbium, foszfor, kálium, protaktínium, urán.
4. Argon, ezüst, kálium, szén.
5. Kálium, molibdén, nobélium.
6. Alumínium, asztácium, bór, gallium, lítium, nátrium, oxigén.

II. **Író és műve.** Az itt következő meghatározásokra adott helyes válaszok kezdőbetűi egy író nevét, utolsó betűi pedig egy korai kisregényének címét adják. (A mű teljes szövege 1985-ben jelent meg először.) Megfejtése 14 pont.

1. Hang nélküli:
2. Az év része:
3. A bölcsesség istennője:
4. Apró, savanykás gyümölcs:
5. Nyílvesszőtok:
6. Számnévvel kifejezett tévéműsor:
7. Patás háziállat:
8. A Borsszem Jankó alapítója:
9. Házsártos vénasszony:
10. Szolgálatát töltő katona személyi igazolványa:
11. Levegővel kapcsolatos:
12. Történelmi korszak:
13. Buzdítás:
14. Sérelem miatt érzett indulat:

III. **B*K*.** Máris eláruljuk olvasóinknak, mi ez a címbeli furcsaság: egy sereg szónak a csontváza. Azoké a négy betűből álló szavaké vagy akár toldalékos (ragos, jeles) szóalakoké, amelyeknek első betűje B, a harmadik K, a második és a negyedik pedig... – nos, hogy az mi, azt már olvasóink feladata megtalálni. Minél több ilyen szót, szóalakot találnak, annál jobban fejtették meg a rejtvényt. Egy hangsort (betűsort) csak egy jelentésben szabad felhasználni. A beküldött négybetűs alakok jelentését legyenek szívesek egy-egy rövid példamondattal szemléltetni! A feladat tulajdonnevek alkotására – pl. *Baku, Beke* – nem terjed ki. Minden jó szóért 1 pont jár. Aki ügyesen váltogatja a hangokat, 18–20 pontot is szerezhet!

IV. **„Neves" tárgyak.** Egy sor olyan tárgy, holmi vesz körül minket, amely megnevezésében – immáron köznévi formában – kitalálójának, alkotójának a nevét hordozza. Amikor például *pantallót* húzunk, eszünkbe juthat a térdnadrágos divat idején hosszú nadrágot viselő *Pantalone*, az olasz komédia jellegzetes állandó figurája, akiről a ruhadarab a nevét kapta. Nem egy ilyen tulajdonnévi eredetű szóval találkoznak azok is, akik házépítésre adják a fejüket. A *manzárdtető, manzárdszoba* például a barokk kor híres francia építészének, *Mansardnak* a nevét őrzi. S arra a kérdésre: mi lehet a berlini építőmester könnyű válaszfala, a felelet: RABIC. Kilenc ilyen kérdésre várjuk a választ megfejtőinktől, s ha sikerül a megoldás, a kilenc tulajdonnévből köznévvé vált szóért egyenként 3, összesen tehát 27 pontot zsebelhetnek be.

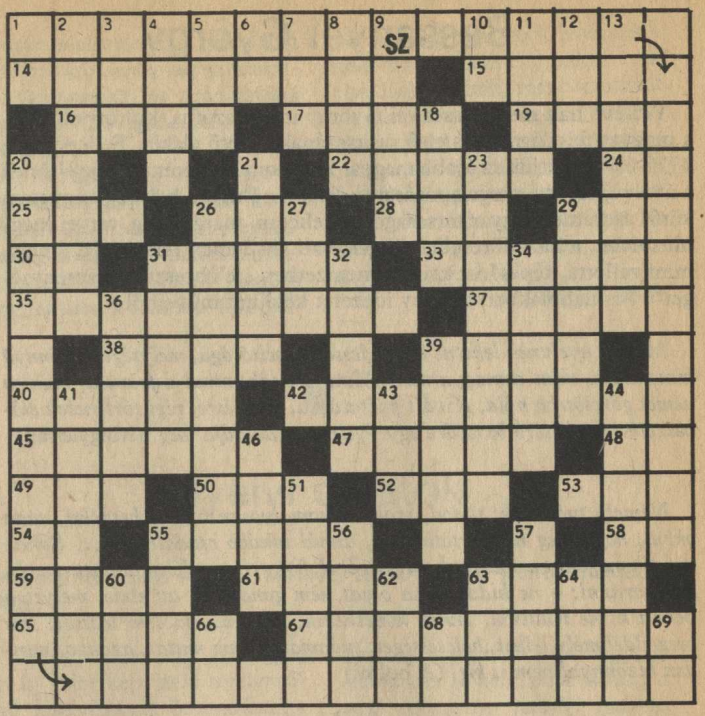
1. francia cukrász süteménye: .....
2. angol gróf töltött kenyérszelete: .....
3. skót mérnök útburkolata: .....
4. híres francia szépség heverője: .....
5. osztrák sioktató ezredes csizmája: .....
6. angol hadvezér kabátja: .....
7. német kiadótulajdonos útikönyve: .....
8. francia pénzügyminiszter árnyképe: .....
9. osztrák–sziléziai földműves borogatása: .....

V. **Rácz Olivér a nyelvről.** A jeles csehszlovákiai magyar írónak egy nyelvünkről szóló tanulmányából való az a megállapítás, amelyet keresztrejtvényünk vízszintes 1., valamint függőleges 20. és 23. számú sorában idézünk. Ezt tessék beküldeni! Megfejtése 25 pont.

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 102–104 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 90 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1986. augusztus 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni rovatunk címét is: Pontozó!

Minden olvasónak sikeres fejtörést, jó szórakozást kívánnak rejtvényeink szerzői:

Balassa László (III.)
Felde Györgyi (IV.)
Rózsa Ibolya (II.)
Schmidt János (V.)
Takács István (I.)

Szoros kapcsolat

VÍZSZINTES:

1. *Rácz Olivér csehszlovákiai író, költő, műfordító egyik gondolatának első része (zárt betűk: S, A, K).* 14. Sándor György iskolai foglalkozása! 15. Földrész! 16. Szunnyadó. 17. Ebédidőben történő. 19. Tejipari melléktermék. 20. A fordítottja is igekötő. 22. Fából készült függőleges tartóoszlop. 24. Irán határai! 25. Csatár diadala. 26. ... Lanka; állam az Indiai-óceánban. 28. Japán politikus (Maszajosi). 29. Csomót meglazít. 30. Potykaszelet! 31. Angol férfinév. 33. Ma már traktor helyettesíti! 35. Őrlőüzem vizét biztosítja. 37. Gyümölcsöt tartósít. 38. Nógrád megyei község. 39. Ilona egyik becézése. 40. Rendőrkopó az egykori Olaszországban. 42. Elemeire bomló. 45. Rovat a fizetési cédulán. 47. Keresztül, régiesen. 48. Tizedrész! 49. Időegység. 50. Népszerű színész volt (Lajos). 52. Ablak is, lárma is van „ilyen". 53. A ráeszmélés egyik szava. 54. Páratlanul laza! 55. Shakespeare színháza. 58. Az ozmium vegyjele. 59. Tarpai jobbágyból lett kuruc brigadéros (Tamás). 61. NSZK-beli popénekesnő. 63. Rendet hagy maga után! 65. Nantes folyója. 67. Termelési folyamat egy szakasza.

FÜGGŐLEGES:

1. Rangjelző szócska. 2. Felnőttek szájában furcsa látvány! 3. ... Brynner; Oscar-díjas amerikai színész. 4. Idegen szóösszetételek előtagjaként egyen-, egyenlő a jelentése. 5. A thaival rokon nyelvű mongoloid nép. 6. Vaskeret! 7. Rejtjel kulcsa. 8. Fejlődés. 9. Filozófus, szociológus, az MTA tagja (Sándor). 10. Egyszerű gép. 11. Japán teaházi alkalmazott. 12. Korszak. 13. Murillo szülőhelye. 18. Pityu. 20. *A gondolat második része (zárt betűk: Á, V, Z).* 21. Gyakori mesealak. 23. *A gondolat harmadik, befejező része.* 26. Egyik irányból sem. 27. Olasz és török autók jelzése. 29. Szétszéled, a régi költők szavával. 31. Ilyen hajó is van. 32. A közvetlen közelébe. 34. Hosszasan dolgozik a kertben. 36. Idegen női név. 39. Többet ivott a kelleténél. 41. Kizsákmányoló. 43. Szellemi öröm, régiesen. 44. Orgonaművész (Gábor). 46. Mutató névmás. 51. Német munkásmozgalmi vezető volt (Friedrich). 55. Színész (Zoltán). 56. Hunor és Magyar anyja. 57. Szovjet–román határfolyó. 60. Hazánkban is gyakori tehergépkocsi-típus. 62. A fényérzékenység egysége az USA-ban. 63. Az ottani. 64. Osztrák és holland gépkocsik jelzése. 66. Testrész! 68. Biztonságban van! 69. Tanácstag!

SCHMIDT JÁNOS

Nem engedünk a 48-ból!

Felsős diákoknak szóló rejtvénypályázatunk eredményhirdetése

Elérkezett az ideje a beszámolónak arról, milyen eredménnyel járt a múlt évi 1. számunkban meghirdetett háromfordulós játékos anyanyelvi rejtvénypályázat, s kik azok, akik gazdái lettek a kitűzött jutalmaknak.

Az I. forduló feladataira rengeteg jó megfejtés érkezett. Némelyek azonban a sikeres indulás után elvesztették lendületüket, nem pályáztak többször – így ők sajnos kiestek a játékból. Nem gyűjthették össze a 48 pontot azok sem, akik csak a II. vagy III. fordulóba kapcsolódtak be. Nyereményre csak azok számíthatnak, akik mindvégig kitartottak, és minden feladatra megtalálták a helyes megoldást. A kiírásban ugyan külön nem szerepelt ez a feltétel, de anyanyelvi pályázatról lévén szó, ugye magától értetődik, hogy a sorsolásban azok a pályázatok vehettek részt, amelyekben a telitalálatos megfejtés mellett a helyesírás is kifogástalan volt?

Először lássuk a helyes megfejtéseket!

I. FORDULÓ

„Becézett" szavak

Ennek a feladatnak a megoldása a pályázóknak pompásan sikerült, szinte mindenki telitalálatot ért el:

1. JANCSIszög
2. KATICAbogár
3. keljfelJANCSI
4. LACIkonyha

Tréfás szókincspróba

Legtöbben ezzel a feladattal is megbirkóztak:

1. máLÉ
2. pinTÉR
3. lasSZÓ
4. záPOR

Akadtak azonban néhányan, akik a *pintér* helyett a *kádár*-ra tippeltek – s bár abban igazuk volt, hogy a két foglalkozásnév ugyanazt, a hordókészítő mestert jelöli, 1 pontot mégis veszítettek, mivel a feladat szerint a kiegészítendő szóban a *tér*-nek kellett rejtőznie.

Állathasonlatok

A szóláshasonlatokba kívánkozó állatokra is mindenkinek sikerült rátalálnia:

1. ... a fehér *holló*
2. ... *macska* a forró kását
3. ... a templom *egere*
4. ... a *szarka*

II. FORDULÓ

Elválasztósdi

Aki ennek a feladatnak nekigyürkőzött, annak két akadályt kellett legyőznie. Fel kellett ismernie a kétféle elválasztási lehetőséget, illetve a szavak ebből adódó jelentéskülönbségét:

kar-óra ka-róra
fel-ette fe-lette,

majd mondatba is kellett foglalnia az ilyen módon kapott négy szóalakot. Igen szép, ötletes megoldások születtek a legtöbb esetben.

Hiányos közmondások

Pályázóink jó részének sikerült eltalálnia, hogy az első közmondáscsoportba a ZSÁK, a másodikba pedig a VÍZ szó illik. Nem kevesen voltak azonban, akik nem olvasták el elég figyelmesen a feladat kiírását, illetve a három kiegészítendő mondatot, s így arra jutottak, hogy az első mondás ez lehet: „Ki-ki a maga *búzáját* hordja a malomba". Ők bizony 2 pontot veszítettek ezzel.

Kétarcú nevek

Megfejtőink többsége szemfülesen rátalált az ELEMÉR, ITALA és MARGÓ névre, de az is telitalálatnak számított, ha valaki a BORA névvel egészítette ki a középső mondatot, hiszen ez a létező, használatos női név közszói jelentésében, nyelvtani alakjában éppúgy odaillik. (Nem jártak szerencsével viszont azok, akik efféle megoldásokat találtak: *Kamilla, Diána, Ági, Mira, Málna, Boris, Tiborotok.*)

III. FORDULÓ

Szótagrendezés

Nem akadt, aki ne tudta volna összeállítani a három szót: TEVEKARAVÁN, PALACSINTASÜTŐ, JÁVORANTILOP.

Mivel mértek elődeink?

Nem volt kis teljesítmény kitalálni a három régi mértékegység nevét: AKÓ, MESZELY, ICCE. Mindenki, akinek sikerült, igazán megszolgálta a jó megoldásért járó 9 pontot. (Bár nem csökkentette a pontszámot, szót érdemel, hogy szinte mindnyájan hosszú ssz-szel írtátok le a középső szót. Jegyezzétek meg, hogy helyesen: *meszely*!)

Nem engedünk a negyvennyolcból!

Nagyszerűen sikerült az utolsó feladat, a számos mondások kiegészítése is: 3; 2; 1; 3; 19; 20 = 48

A nyertesek és jutalmuk:

Az első három helyezett jutalma: *balatoni üdülés*

1. ZOLNAI KRISZTINA, Dévaványa, Gyomai út 7. (5510)
2. BUBERKÓ KRISZTINA, Kaba, Bacsó Béla u. 24/B (4183)
3. KOVÁCS VERA, Szolnok, Kun Béla krt. 5. VI. 6: (5000)

Táskarádió a jutalma másik három pályázónknak:

4. PAPP LÁSZLÓ, Fegyvernek, Hársfa u. 3/D (5231)
5. MADAI JUDIT, Gulács, József Attila u. 48. (4842)
6. GRAJ JUDIT, Újszilvás II. ker. 82/A (2768)

Fényképezőgép a nyereményük a következőknek:

7. BAGI ÉVA, Szeged, Pósz Jenő u. 1/A (6723)
8. IFJ. KŐNIGER KÁROLY, Budapest, Tutaj u. 1/G. H. II. 3. (1133)
9. TÓTH GYÖNGYVÉR, Bátaszék, Lajvér u. 21. (7140)

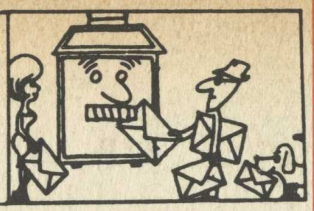
Egy-egy *zsebrádió* gazdája lesz:

10. PATKÓS ALADÁR, Dévaványa, Klapka út 16. (5510)
11. BAGI BALÁZS, Gulács, Rákóczi út 11. (4842)
12. BALOGH ANDREA, Dévaványa, Béke út 2/1. (5510)

További nyerteseink egy-egy értékes *könyvcsomagot* tudhatnak magukénak:

13. KÖNYVBARÁT SZAKKÖR, Berkesd, általános iskola (7664)
14. KIRÁLY MÓNIKA, Gulács, Szabadság u. 7. (4842)
15. KOZMA ÁRPÁD, Nemesvámos, Kossuth L. u. 153. (8248)
16. PÁTKAI ZITA, Vác, Deákvári főút 30. II. 5. (2600)
17. SEBESTYÉN DALMA, Nemesvámos, Ady Endre u. 33. (8248)
18. CZEROVSZKY BEATRIX, Mezőberény, Szénáskert u. 68. (5650)
19. GUTTMANN GABRIELLA, Szombathely, Tolbuchin u. 23. II. 6. (9700)
20. BAKOSI BORBÁLA, Szolnok, Balogh Béla út 14. (5000)

POSTALÁDA

Kimberley, Tiffany. Gubis Attila – 2840 Oroszlány, Népek barátsága u. 16. – kérésének teljesítését nem látjuk indokoltnak.

A levélírónk által választott *Kimberley* és *Tiffany* nevek használatának Magyarországon semmiféle hagyománya sincs. Ezek az utónevek angol nyelvterületen is igen ritkák, s bár tudomásunk van arról, hogy két úszónő viseli e neveket, a sport iránt kevésbé érdeklődők számára e nevek még azt sem árulják el, hogy viselőjük férfi-e vagy nő, a kiejtési és helyesírási nehézségekről nem is beszélve.

Bíró Ágnes

Európában mindenütt van családnév? – kérdi Székely István – 3525 Miskolc, Széchenyi István u. 71.

Igen, kivéve az Izlandi Köztársaságot. Az izlandi nyelvben ugyanis nincs öröklődő családnév. A névadás módja az, hogy mindenki kap egy keresztnevet. Emellett az apja keresztnevét is viseli, ha fiú, *-son*, ha pedig lány, *-dottir* szótoldalékkal. Ez a két névelem a német *Sohn* (=fiú), illetve *Tochter* (=lány) megfelelője. Például: *Jón Thorleifsson, Einarr Hjörleifsson, Torfhildur Thorsteinsdottir*. A *-son*, illetve *-dottir* névelem előtti *-s* birtokos rag (Hjörleif fia, Thorstein lánya).

Ladó János

Névválasztás. Bányainé Kiss Beáta – 1138 Budapest, Karikás Frigyes u. 15. – azzal a kéréssel fordult hozzánk, hogy küldjünk címére egy utónévlistát a naptárban nem szereplő nevekről. Születendő gyermekének olyan nevet szeretne adni, ami ritka és szép.

Sajnos nem küldhetünk Önnek listát a naptárban nem szereplő nevekről, mivel a majd 3000 név leírása meghaladná erőnket, illetve gépírói kapacitásunkat. Ladó János Magyar utónévkönyv c. művében bőséges választékot talál, s a naptárban is szerepel nagyon sok ritka név, amely a *Bányai* családnévhez illik (például: *Lívia, Gerzson, Csongor, Szonja, Zsanett, Fatime, Kármen, Villő, Levente, Örs, Kinga, Kristóf, Flóra, Bence, Gáspár, Gellért, Petra, Szabina, Farkas, Zsombor, Réka, Gergő*). Nem biztos, hogy az a keresztnév hangzana a legjobban az Önök vezetékneve mellett, amelynek kiejtésébe beletörik a nagymama nyelve, és amelynek hallatán a szomszédot megüti a guta. Azt tanácsoljuk, hogy névválasztáskor a jó hangzás szempontján kívül gondoljanak gyakorlati kérdésekre is: kellemes lesz-e gyermeküknek olyan névvel élni, melyen állandóan furcsállkodnak?

Bíró Ágnes

Ön, önözés. Salamon Lajos – 1043 Budapest, Munkásotthon u. 9. – kérdésére a következőket válaszoljuk:

Az *ön* régi szavunk: az *ő* névmás és az *-n* névmásképző kapcsolata, a. m. ő maga, saját maga. A nyelvújítás idején az *önmaga, önként*-féle származékokból az előtagot önállósították. Elsőnek Révai Miklós alkalmazta Elaboratior Grammatica Hungarica c. munkájában (1803), voltaképpen az eredeti 'ő maga' jelentésben. Udvarias megszólításként pedig Széchenyi István terjesztette el (1826), aki a német *sie* (=ők) – *Sie* (=Ön) meg a francia *vous* (=ti, ön) névmások használata alapján ajánlotta a társalgási nyelvbe.

Egedy Mária

Az Oó családnév eredete. Dr. Oó Lajos – 1135 Budapest, Mauthner S. u. 72/B – családnevének eredete iránt érdeklődik.

Az *Oó* családnév eredetéről két feltevésünk van. Lehet az *ó* melléknév névvé válása, 'idős, éltes' jelentéssel (van *Régi, Öreg* családnevünk is), vagy pedig az *óvó* szó rövidülése. Ez utóbbi az *erdőóvó* szóból vonódott el. Erdőóvóknak nevezték azokat a királyi szolgálatban álló embereket, akiknek a királyi erdők őrzése, gondozása mellett a vadászat és a hegyi, erdei patakokban a halászat is a feladataik közé tartozott. Ha a családnévtörténeti adatok megerősítenék valamely erdős vidékről való elszármazásuk tényét, akkor inkább az 'erdőóvó' jelentés jöhetne számításba.

Ladó János

Izé. Dr. Makk István – 1156 Budapest, Hevesi Gyula út 30. – a címül írt szó eredete iránt érdeklődik.

Ez a manapság felkapott és gyakori töltelékszó igen régóta megvan nyelvünkben. Első említése 1604-ből való, Szenczi Molnár Albertnek, a magyar reformáció igen sokoldalú és nagy műveltségű írójának latin–magyar szótárában már rábukkanhatunk. Később is megtalálható a kifejezés, Pápai Páriz Ferencnél (1708-ban), és szerepel a Szinnyei József szerkesztette Magyar tájszótárban is (1901).

A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára azt írja róla, hogy bizonytalan eredetű. A szó *íz* eleme valószínűleg ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. (Az ugor egység korszaka kb. i. e. 1000–500-ig tartott, a finnugor egységé kb. i. e. 2000-ig.) Ezt bizonyíthatja, hogy az *izé* megfelelői a mai rokon nyelvekben (a vogulban, az osztjákban, sőt még a finnben és az észtben) is élnek.

Az *izé* ma a bizalmas nyelvhasználatban fordul elő. Többek között olyan kifejezés helyett használják, ami nem jut a beszélő(k) eszébe, vagy amit nem akar(nak) néven nevezni. Gyakori emlegetése igénytelen, pallérozatlan stílusra vall.

A maihoz hasonló értelemben szerepel a már említett első megjelenési helyén, Szenczi Molnár Albert szótárában is. Latin megfelelői ott 'valaki', 'valami', 'valamely' jelentésűek.

Balogh Judit

Folyosó – gang. Balanka Mihály – 5000 Békéscsaba, Szív utca 10. – levelében szóvá teszi, hogy a rádió egyik nemrég elhangzott műsorában a *gang* szót használták a *folyosó* helyett.

Bár a műsort nem hallottuk, valószínűnek tartjuk, hogy csupán a téma kedvéért használta a beszélő a *gang* főnevet. Esetleg valamely régi pesti ház hangulatát próbálta felidézni vele. Ma ugyanis ezt a városi nyelvben néhány évtizede még oly gyakori szót alig hallani. A modern lakóépületekben zárt lépcsőházat találunk, s csak az öregek mondják még itt-ott, ha a múltat emlegetik. A köznyelvből tehát eltűnt, csupán a rétegnyelvben fordul elő, vagy az irodalmi stílus eleveníti fel. Nem gondoljuk, hogy ismét gyakorlat lesz belőle.

Egedy Mária

Leszállás – felszállás. Onódi János – 3860 Encs, Deák Ferenc u. 7. – levelében tévesen kifogásolja a *leszállás* és a *felszállás* szót.

Minden nyelvben kevés olyan szó van, amelynek csupán egyetlen jelentése létezik. Szókincsünk zöme többjelentésű szavakból áll. Nézzük például a *száll* igét! Ennek a szónak csupán egyik jelentése az, hogy valami (állat, légi jármű, elhajított tárgy vagy könnyű test) 'repül'. A választékos nyelvhasználatban mondhatjuk például azt is, hogy valakinek *a gondolata, képzelete messze száll;* a hír, hagyomány *szájról szájra száll;* valaki *magába száll; sírba száll* (azaz meghal); az utas *megszáll* valahol; valaki *perbe, hadba száll;* nagy *örökség száll* valakire; valakinek *fejébe száll* a dicsőség, a vér, az alkohol; *álom száll* a szemére; régen pohárköszöntők bevezetéseként ezt a ma már elavult formulát használták: *szállok az úrnak* (ami azt jelentette, hogy 'önhöz szól a köszöntőm'). Végül pedig létezik a *száll* igének ilyen jelentése is: lóra, közlekedési eszközre 'felszáll', 'beszáll', például: *hajóra száll, tengerre száll, partra száll.*

Felde Györgyi

Kirándul. Rékasi Erzsébet levélírónknak – 5451 Öcsöd, Árpád út 48/B – a *kirándul* ige használatára vonatkozóan a következőket válaszoljuk:

Valóban gyakran hallani néhány áligekötős igének a hibás elválasztását. Főképpen a *befolyásol* és az *ellenőriz* igekötőjét vetik hátra szívesen. A *kirándul* azonban nem tartozik ebbe a csoportba. A régiségben a *rándul* igének is volt 'valahova távozik' jelentése. A *ki* önálló igekötő voltát pedig jól mutatja, hogy más igekötőt is szoktunk helyette alkalmazni, például: *Felrándulunk Pestre; A múlt vasárnap lerándultunk a Balatonra; Nemsokára átrándulunk hozzátok.* A *kirándul* 1750-ben 'kimegy, kifut, kiutazik' jelentésben fordul elő, mai értelmére – 'szórakozás, felüdülés céljából kisebb-nagyobb utat tesz' – 1771-ből van írásbeli adatunk. Az elválasztott alakok tehát kifogástalanok: *Ne rándulj ki valahova, gyönyörű az idő?; Ma nem rándulunk ki, mert esik az eső.* Csak újabban kezd terjedni a furcsán hangzó egybehagyott forma – *Hova kirándultok?* –, bizonyára valamilyen téves analógia alapján.

Egedy Mária